

A-9467

EESTI
RAHVUSLIKUD SUURMEHED

III SARI

NR. 15

K. RAUD

JUHAN LIIV

EESTI TRAAGILISIM KIRJANIK

KIRJASTUSÜHING
„KOOLI-KOOPERATIIV“

Hind 50 senti

Eesti Rahvuslikud Suurmehed

Elulooline kirjastik noorsoole.

Ilmub sarjadena, igas sarjas 6 elulugu - vihikut à 48-64 lhk. Sarja hind broš. kr. 2.50, pappköites kr. 2.70, linaes köites kr. 2.85. Üksikvihik 50 senti.

I sari.

Nr. 1. Fr. Toomus: **VILLEM REIMAN.**

Eesti kriitilise rahvusluse isa.

Ülevaade meie rahva olemasoluõiguse teadusliku põhjendaja elust, võitlusest ja tööst. „Üks suuremaid, keda meie pind on kannud“, öeldi V. Reimani surma puhul. Selle suuruse kujunemise ja avaldustega viib meid kaasa Fr. Toomuse asjalik ülevaade.

Nr. 2. K. A. Hindrey: **KINDRAL ERNST PÖDDER.**

Landesvääri võitja.

Kindral E. Pödder on suure ja armastatud väejuhina meie rahva hinge jätnud kustumata jälje. K. A. Hindrey tema isikliku sõbrana annab sellest nii erakordsest isiksusest haruldaselt loomutruu ja lähedase pildi.

Nr. 3. Joh. Lehmann: **JAAN ADAMSON.**

Ärkava rahvusluse eelpost.

J. Adamson on üks ärkamisaja suuremaid kujusid. Tavalise külakooliõpetaja seisukorrast tõusis ta mõõduandvaks rahvajuhiks. Eriti väärib ta tähelepanu Eesti Aleksandrikooli mõtte algatajana. Elukogenud õpetaja ja end. Aleksandrikooli kasvandik annab tema elukäigust kujuka läbilõike.

Nr. 4. J. Pert: **AUGUST WEIZENBERG.**

Eesti visaduse kehasust.

Praegusel põlvel pole sageli enam ettekujutustki sellest, milliste raskustega meie oma aja suurmeestel tuli võidelda. Eriti näeme seda otse muinasjutulikkude tõusu asunikupoja ja talusulase seisukorrast rahvusvaheliselt tuntud kunstnikuks A. Weizenbergi juures.

Nr. 5. K. Mihkla: **EDUARD VILDE.**

Eesti kirjanduse vanameister.

E. Vilde on meile huvitav mitte ainult suure kirjanikuna, vaid ka tema isiklik elukäik on täis dramaatilist põnevust, mida käesolevas vihikus meisterlikult esile tõstetakse.

Nr. 6. A. Päril: **JÜRI VILMS.**

Eesti iseseisvuse märter.

J. Vilmsi kuju on meie iseseisvusvõitluses üks heroilisemaid, kuid ühtlasi traagilisemaid. Juba 28-aastasena tõusis ta üheks meie suuremaks riigimeheks. Ta ei kohkunud riskimast eluga, kui isamaa hüvang seda nõudis, kuni sakslased ta metsikul kombel tapsid. Autoril, kes põhjalikult tunneb J. Vilmsi kodukohta, on läinud korda leida üldsusele seni tundmatuid andmeid tema elukäigu kohta.

EESTI RAHVUSLIKUD SUURMEHED

III SARI

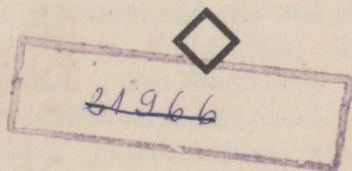
Elulooline kirjastik noorsoole

NR. 15

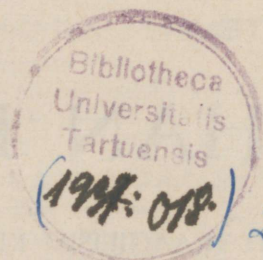
K. RAUD

JUHAN LIIV

EESTI TRAAGILISIM KIRJANIK

KIRJASTUSÜHING „KOOLI-KOOPERATIIV“
TALLINN 1936

2-65807

A-9467

Alatskivil ja selle lähikonnas elavate Liivade esivanemad on pärit Saaremaalt. Laastava Põhjasõja ajal jäänud Alatskivi vald elanikkudest päris hõredaks. Siis lasknud Elistvere krahv Stackelberg, kelle omanduseks oli tol korral ka Alatskivi mõis ja vald, tuua Saaremaalt mõisa tööjõu täiendamiseks inimesi, kelle hulka kuulunud Liivadegi esivanemad.

Need perekonnad, kust põlvnevad Liivad ja nende kaugemad sugulased, võitnud algusest pääle oma aususe, arukuse ja tööga Alatskivi mõisa pidajate poolehoidu ja Liivade kätte usaldatud tähtsamad ülesanded mõisas. Neist saanud mõisa kupjad, kiltrid, aidamehed, möldrid, tallipoisid, puusepad, pottsepad jne.

Kõige vanemad mälestused Liivade esivanemaist juhatavad (Juhan Liivast viis põlve tagasi) nn. Sunni-Antsu juurde (pärisnimesid siis veel ei olnud). Sunni-Ants elanud Jõe talus Veski külas, Alatskivi mõisast põhja pool. Ühtlasi pidas Sunni-Ants Kassi vesiveskit. Nii talu kui veski kasutamise eest olnud Ants mõisas kupjaks ja töökäskude laialikandjaks, samuti jahvatanud mõisa vilja. Oletatakse, et hüüdnime Sunni on tuletanud tookordne orjarahvas ta kupja elukutsest, kuna kurbust kutsuti sundijaks. Rööbiti hüüdnimega Sunni tarvitati ka, eriti hiljem, hüüdnime Sunne.

Sunni-Antsul oli kaks poega: Mart ja Jüri. Neid kutsuti samuti Sunnideks ehk Sunnedeks. Jürist poeg pidanud isa kohta ja veskit, ühtlasi olnud mõisas kuppjaks ja aidameheks. Ta osanud lugeda, kirjutada ja arvutada. Seda ta õppinud mõisa omaniku soovil opmani käest, et tulla paremini toime oma kohustustega mõisas.

Jüri oli jälle kaks poega: Eno ja Mart. Nende eluajal pandi perekondadele priinimed. Eno võttis priinimeks Liiv, Mart jäi truuks Sunne nimele. Kui Enolt küsitud, missugust priinime ta tahtvat, ütelnud ta: „Liivsed on mu põllud, liivamägi meie surnuaed, liiv mind toidab ja katab, liiv mind ükskord matab. Seepärast olgu mu nimi Eno Liiv.”¹⁾

Eno elas a. 1787—1857. Ta oli noorelt mõisas koerapoisiks, millal õppinud opmanilt ka kirjutamist ja lugemist. Hiljem oli ta, nagu ta eelkäijadki, mõisas kuppjaks ja pidas nende käes tarvitada olnud veskit ja kandikohta. Ta oli kehajõult tugev mees, samuti peeti teda vallarahva ja mõisasakste poolt targaks meheks. Ka oli ta tõsise uskliku meelega ja hää lauluanniga inimene, mispärast kohtlesid Kodavere koguduse õpetajad teda lugupidamisega. Ta oli Alatskivi abikiriku vöormündriks suure osa oma elueast.

Eno Liiv oli kolm korda abielus ja tal oli kokku kaksteistkümmend last, nendest seitse poega. Kui suur usumees, kes piibli kolm korda läbi lugenud, oli tal kalduvus anda oma poegadele piibellikud nimed, nagu: Benjamin, Markus, Johannes, Daniel.

Benjamin, vanim poeg teisest abielust, oligi Juhan Liiva isa. Ta elas a. 1826—1897. Kuna teised vennad alustasid iseseisvat elu väljaspool isakodu, jäi Benjamin peremeheks Veskirahva kohale, nagu nimetati nüüd rahvasuus seda talu, mida pidas isa.

Kui Alatskivi mõisahoonestik ja põllud laienesid, ähvardas Liivade perekonna käes olev kandikoht jääda n.-ö. „mõisa jalgu”. Seepärast hävitati umbes 1861. a. Veskirahva talu ja selle maad said mõisa põldudeks. Benjamin Liivale anti kasutamiseks Riidmaa kandikoht. Seda kohta pidas ta neli aastat, siirdudes siis Rupsi külla Oja tallu, kuhu on jäänud Juhan Liiva lähimad sugulased elama tänaseni. Oja taluga on seotud ka enamik Juhan Liiva lapsepõlve- ja eluea-mälestusi.

Juhan Liiva isa Benjamin mitmes suhtes meenutas oma isa. Temagi oli asjalik ning tõsise iseloomuga mees, samuti lugemiskunstis osav, piibli austaja ja veendumuslike usuliste kalduvustega. Ta ei olnud küll päriselt truu ametlikule kirikule, kuid oli seda innukam vennaste-koguduse liige, esinedes mõnikord koguni lugijana palvetundides. Asjalikkuse ja usklikkuse kõrval ei puudunud Benjamin Liival rõõmus meel ega lõbus jutt. Üldse oli ta kõneannilt osav, põimis ütlustesse piibli- ja rahvatarkust ja peitis tihti mõtte allegooriate taha. Tal oli hää lauluhääl ja ta tundis

¹⁾ Arvestades seda on õigem tarvitada Liiv — Liiva kui Liiv — Liivi, nagu seni on paljudes teostes tarvitatud.

kõigi kirikulaulude ja külas lauldavate ilmlike laulude viise. Kogu eluajal ei võtnud ta viinatilkagi suhu. Põllutöö kõrval tegi ka puusepatööd.

Juhan Liiva emaks oli Marianne Pärn, sünd. 1826. a. ja surnud 1902. a. Marianne Pärna esivanemate kohta teatakse kõnelda, et nemad on sisse rännanud Tallinnamaalt, asudes teenima Kodavere klk. Pala mõisa.

Marianne isa Hinrik olnud kaks korda abielus. Esimesest abielust sündinudki tal esimese tütrena Marianne. Juhan Liiva ema Marianne jäänud kolmeaastaselt ema poolt vaesekslapseks. Hinrik Pärna teine naine kohelnud Mariannet valjult ja saatnud varakult võõraste juurde teenima. Nii olnud Marianne Kodavere kirikuvaldas karjaseks, kus saanud palju kannatada ja nutta. Pärast karjaskäimist tulnud Marianne Alatskivi mõisa valitseja juurde teenijaks. Algul pidanud ta abielluma kellegi Särje-Jüriga, kuid jätnud ta laulatusel olles üksi altari ette ja põgenenud. Hiljem abiellus Marianne Juhan Liiva isa Benjaminiga. Nende abielu oli õnnelik ja leplik.

Marianne oli sõbralik ja leplik inimene, seejuures julge, otsustava iseloomuga ja kindla sõnaga. Kord oli ta mees järele andmas kohaliku preesti päalekäimisele, et kreeka-õigeusku minna, lootuses saada „hingemaad”, kuid sääl pööratas Marianne rusikaga vastu lauda ja hüüdis: „Olgu mis on, lubage hingemaaks kas või pool valda, aga oma usku ma selle eest ei anna ja vene jumalaid kumardama ei hakka.” Kihutas ka preestri minema, nii et see enam nägu ei näidanud. Kord tahtnud Kodavere pastor Carlblom adopteerida nende poega Jakobit, millega isa peaaegu nõus olnudki, kuid ema jäänud kindlasti oma otsuse juurde, et ta oma lapsi suudab ka ise kasvatada.

Nagu ta abikaasagi oli Marianne uskliku hingelaadiga ja truu vennaste-koguduse liige. Ikka käisid nad kahekesi palvetundidel, tihti kihelkonna teises otsas Lümatil ja mõnikord koguni väljaspool kodukihelkonna piire.

Benjamin ja Marianne Liival oli kuus poega ja kaks tüdart; pojad: Joosep, Kaarel, Elias, Jakob, Gustav ja Johannes; tütreid: Liisa ja Miina. Johannes oli seitsmes ning eelviimane laps. Joosep pärandas isakoha. Kaarli võttis isa poolvend Märt, kes oli asunikuks Peipsi taga Oudova maakonnas, enesele kasulapseks. Kaarel õppis sääl selgeks vene keele ja oli kuni surmani (suri tiisikusse) eestlaste-väljarändajate juhiks ning keelemeheks kohtutes ja ametiasutustes. Elias oli Alatskivi Haapsipääl kooliõpetajaks ja suri 36-aastaselt pääaju-põletikku. Jakob Liiv oli pikemat aega Virumaal Triigi-Avispää ja Pandiveres kooliõpetajaks ning vallakirjutajaks; ehitas hiljem Väike-Maarja alevikku maja, kus äritses raamatukauplejana ja teemajapidajana; veel hiljem asus elama Rakveresse, kus oli järgemööda pangaametnikuks, linnapäaks, kooliõpetajaks; siin elab ta praegugi õpetaja-pensionärina. Laiematele hulkadele on ta tuntud päämiselt oma ilukirjandusliku loomingu kaudu. Viies poeg Gustav suri pärast sündimist, samuti surid tütreid Liisa ja Mari varakult.

Liivade suguvõsas võime märkida tugevaid usulisi kalduvusi. Neil on olnud üldiselt vähevõitu praktilist meelt. Seevastu on nad olnud rohkemal määral vaimsete huvidega. Juba ammu on nad osanud lugeda, kirjutada, on hinnanud raamatutarkust ja kooliharidust. Liivade suguvõsast on pärit ka esimene ülikooliharidusega mees Alatskivilt — praegune Rapla koguduse õpetaja Joosep Liiv (Juhan Liiva lellepoeg). Liivadel on märgata laulu-, muusika-, kirjaniku- ja kõneandi. Nad on olnud karsked, korralikud, ausad ja kohusetruud inimesed. Füüsiliselt on olnud Liivad kasvukad, mõned õige tugeva jõuga. Ka on rida suguvõsa liikmeid elanud kõrge vanuseni. Päri-vushaigustest võiks vahest märkida kalduvust tiisikusse.

On tõenäolik, et Juhan Liiva füüsilise kokkuvarisemise põhjuseks sai juhus sündida rohkelpselses perekonnas seitsmenda võsuna. Võib arvata, et siin oli tegemist vanemate füüsilise nõrkusega, kuna enne teda sündinud vend Gustav suri otsekohe pärast sündimist ja varakult jättis eluga jumalaga ka pärast teda sündinud õde Miina. Samuti ei olnud ta kasvu- ja pärastised elutingimused selleks küllalt soodsad, et ta kehalisi puudusi kaotada; ennem küll aitasid nad neid kasvatada.

Kodu ja lapsepõlv.

Juhan Liiv sündis Riidmaa (ka Riidma) kandikohal 18. (30.) aprillil 1864. a.

Riidmaa oli umbes kilomeeter õhuteed Peipsist. Sinna paistis järv selgesti, oli näha kalurivenede ja lotjade purjesid ja kuulda tormise Peipsi kohinat. Lähemaiks asulaiks Riidmaale olid Ninaküla ja Laheküla.

Riidmaa koosnes Juhan Liiva sündimise ajal kahest kandi- ja mõnest väiksemast saunikukohast. Ühte kandi-kohta pidas Juhan Liiva isa Benjamin, teist keegi Joosep Kesk. Benjamin Liiva sinna asudes olid maad pooleldi söötis. Üldse oli põllupind kehv ja osalt madal. Põlde ümbritsesid sood ja mets.

Taluhoone, kus elas Benjamini perekond, oli väike ja vilets: rehealune, rehetare ja selle otsas kamber. Viimane oli talvel külm ja siis harilikult kogu pere koondus rehetarre. Pere oli suur, 14—15 hinge. Rehetare sumises eriti õhtuti kui mesipuu. Magamisasemeiks olid seinäärsed laudnarid, mis ulatusid kuni parteni.

Juhan Liiv oli paariaastane, kui ta vanemad kolisid üle Rupsi Oja tallu. See ülekolimine oli jälle seotud pa-handuste ja riiuga, nagu oleks lasunud mingi needus Riid-
maa kohal. Nimelt oli Riidmaa mõisakandikoht, mille kasutamise eest tehti mõisale teopäevi. Kuid Liiv ja ta naaber Kesk soovisid minna üle raharendile. Mõis ei olnud sellega nõus ja mõningate sekelduste järele soovitas mõis neile mõlemaile võtta endi kätte valla maade hulka arva-
tud rendikohad endisest Rupsi karjamõisast, mis olid ja-
gatud neljaks talundiks. Nii siis kolitigi 1866. a. üle ja Liiv ja Kesk said uuesti naabreiks.

Kuigi Juhan Liiv ärkas siin kordkorralt teadlikule elule, ei pakkunud uus elukoht midagi kaunist ega haara-
vat. Koha hooned olid küll uued, kuid ikkagi ebamuga-
vad ja vanamoelised. Jälle õlgkatusega rehetare, selle ot-
sas külm kamber maapõranda ja väikese neljaruudulise
aknaga. Pisut rõõmsama ilme omandas elamu, kui isa
pani kambrile laudpõranda alla ja tegi kaks suuremat
akent, ehitas soemüüri ja püstitas korstna. Teiste hoonete
hulgas oli nägusam kivikatusega ait. Neljast Rupsi küla

talust oli Oja talu põllupinna poolst halvemaid. Keede-
põhjaga maad aina kõikusid hobuste jalgade all, kui keva-
del künti.

Karja- ja heinamaad olid kivised, põõsastunud ja met-
sased. Ühenduses sellega muidugi lakkamatu vähetasuv
töö, kehvus ja murelikud näod.

Siiski oli Oja talulgi oma võhusid. Ta seisis võrdlemisi
kõrgel kohal, kust vaade oli avaram. Talu all voolas väike
oja, mis kevadel paisus õige veerohkeks, kus poisikestel
lõbu tegi jäätükkidega mässata. Mööda läks Tartu-Must-
vee maantee, mida mööda kaunis elavalt liigeldi, eriti pü-
hapäeviti, kui rahvast kirikusse sõitis. Suursündmuseks
oli, kui mõni mõisnik läikivas neljahobuse tõllas mööda
kihutas, kutsar pulkis ja toapoiss püsti tõlla taga. Tükk
maad kodunt, eemalt nurmenõlvalt oli näha ka Peipsit,
kust veesõidukite purjed paistsid sinisel taustal kui hõlju-
vad liblikad. Muidu varjas küll Peipsit, mis oli õhuteed üle
kolme kilomeetri kaugel, tume mets. Ja eks võinud siin
poisikese Liiva pääs tekkida kordkorralt mõte, mida ta
tarvitas hiljem oma jutustuses „Vari”: „Kui seda metsa
ees ei oleks!”

Ometi pakkus seesama mets ja karjamaa talle nooreas
rohkesti intiimseid elamusi, mida ta ise täismehena on
tunnistanud. Kui mitte lapsena, siis kindlasti poisikesena
pidi nägema Liiv lähedal asuvat ilusat Alatskivi mõisa
oma lossiga, veskijärvega, puiestikuga ja Kalevipoja sän-
giga, mis võisid arendada varakult J. Liiva ilumeelt. Mui-
dugi ei jäänud ka Peipsi tal karjapoisieas ainult kättesaa-
matuks unistuseks, vaid ta külastas seda tingimata.

Igatahes on jätnud kodu oma pahede ja hüvedega tu-
gevaid muljeid Juhan Liivasse. „Minu südamest on va-
hest üheksa kümnendikku mu kodust koos,” nentis ta ise

hiljem. Hääde muljete kogunemist põhjustas pääle looduslike mõjutuste ka võrdlemisi hää läbisaamine kodustega lapsepõlves, samuti ümbrusest kultuursem õhkkond. Vanemad on armastanud ja hellitanud Juhaniit kui viimast pesamuna; eriti on teinud seda ema. Oma ema nimetab Juhan Liiv luuletustes tihti „kulla kalliks” ja ülistab teda ka veel siis, kui ema on muutumas juba mullaks. Aga isagi kohta peab ta ütleva, et see oli „kuldaväärt mees”. Vendadega oli lapse ja poisikesepõlves, nagu ikka, nääklemisi, aga nemadki on suhtunud noorimasse vennasse üldiselt hääsoovlikult ja aitavalt. Kultuursemaks teistest taludest tegid Oja talu raamatud, ajalehed, vaimseist taotlustest ja kooliharidusest huvitatud perekonnaliikmed. Ojal ei elatud enam suitsutares, puhtusest peeti lugu rohkem kui mujal, riietuti uuemoodilisemalt, asutati õunapuuaed, isegi kuldnokakastid seati puude otsa. Ümbruskond märkas seda kõike, kadetses ja pilkas seda rohkem, et Oja talu oli teistest taludest kehvem ning vaesem.

Hoolimata ülalkirjeldatud paremustingimustest möödus Juhan Liiva lapsepõlv hädatsemiste ja kannatuste tähe all. Kõigepäält oli pisikeses Juhani organismis sündimisest saadik nõrk. Imikuna sai ta ema kaudu mürgituse Riidmaa tungalteralisest leivast; nii ema kui ka laps põdesid mõnda aega selle tõttu. Oja talus kukkus neljaastane Juhan, kui vanemaid kodus ei olnud, vendade hooletu järelevalve tagajärjel läbi kevadise hapra jää maja taga asetsevasse tiiki, kust ta pooluppununa ja külmanuna välja tõmmati. Pärast seda piinas Juhaniit läkastuskõha ja rinnahaigus aastate kaupa. Seepärast pole ime, kui haiglane laps väikesest pääle alati pirises, nuttis ja jonnis, nii et teda hellitav ja armastav ema pidi nentima, et tal ühegi lapsega niipalju vaeva ega muret pole olnud kui Ju-

haniga. Ta kasvas kehaliselt ebanormaalselt kiiresti, kuid jäi lodevaks, kaldudes ettepoole looka. Juba neljateistkümne-aastaselt olnud ta mehepikkune, seejuures aga nõrk ja kahvatu nagu keldris võrsunud taim. Kuidagi ei meenutanud ta tüsedat, tiheda koega maapoissi, vaid igas ta liigutuses avaldus abitus, saamatus, lõtvus. Seedimiskorraldused olid tavalisteks nähtusteks nii kasvupõlves kui ka meheas.

Ta lapseea jonnakusest ja iseäratsemisest mõni näide. Kui teda pahandati või kui toit talle ei meeldinud, läks ta nurka, silmad seinale poole, ja seisis sääl kas või tundide kaupa, kui keegi ei läinud teda säält ära meelitama. Kord kui teised marjale läksid ja teda kaasa ei tahtnud, jäi ta metsalagendikule kännu otsa istuma, kuni talle õhtul pidi järele mindama. Üksi võserikus askeldades või oja ääres ukerdades ei hõiganud ta kunagi vastu, kui teda otsiti. Toiduvalmistamise ajal pidi Juhani jaoks ikka lõuna- või õhtuode kõrvale pandama, ja Juhan jälgis ise hoolega juures, et seda tehtaks.

Meelsamini liikus Juhan omaette, kui et ta oleks selt sinud omavanuste naabrilastega. Nii hulkus ta väljaspool kodu, otsis linnupesi ja lilli või vahtis Peipsil valendavaid purjesid, seejuures teades täpsalt, kuipalju ta iga aasta linnupesi on leidnud ja kuipalju päeva jooksul purjesid näinud. Sellega on seletatav ka, miks karjasepõlv talle nii meeldis: karjas oli „palju kuldset aega” üksi unistamiseks ja mõtte-kuningriikide loomiseks.

Asjaõiendustele ja tööle teda varakult ja muidu ka eriliselt ei sunnitud: oli ju teisi vanemaid vendi kodus ja Juhan oli küllalt saamatu. Karjaski hakkas ta käima võrdlemisi vanalt: kümneaastaselt usaldati talle sigade

hoidmine ja kaheteistkümne-aastaselt saadeti veistekarja. Niisama tagasihoidlikult lasti tal sulaspoisitoid teha, nagu tõendab ta enda ütlus:

„Ei ma adra järgi kasvand —
teisi vendi oligi”.

Kord kui olid Ojal sõnnikuvedamistalgud, katsus 15—16-aastane Juhan sõnnikukoormate nurmele viimiseks küll üht, küll teist hobust, aga ikka oli igapähe mõni viga. Ja kui teda teised hakkasid sel puhul pilkama, läks ta kõrvale ja puhkes nutma, kuni ema tuli ja ta töölt koguni ära kutsus.

Saamatusetunne pani Juhani kadetsema, nähes, et teistel paremini läheb kui temal, ja südames haudus ta mõtet, et temalgi peab kord midagi paremini minema kui teistel. Igatahes oli tal varakult selge, et ta pole inimene, kes suudab end läbi lüüa talu ja küla miljões, kes suudab võita tähelepanu kehalise tööga ja praktiliste oskustega. Varakult oli talle selge, et tööpõld ootab teda teises miljões, kus imesid loovad vaimsed võimed, hoolimata füüsilisest nõrkusest ja tavalisist abituist toimingust. Ta oli nagu noorim vend muinasjutust, kel kodus kuidagi ei vea, aga väljaspool kodu teeb igasuguseid imetegusid.

Kooliaeg.

Lugema õppis Juhan Liiv vanematelt vendadelt. Teatakse jutustada, et väike Juhan norinud alati, et teised talle midagi huvitavat ette loeksid. Aga et teisi see nõudmine hakanud tüütama, siis ei täitnud nad alati Juhani soovi. Seepäale vihastunud Juhan ja õppinud ise lugemise selgeks. Lugemine sai varsti talle kireks ja see kirj kestis tal eluotsani.

Ligikaudu kümneaastasena pandi Juhan kohalikku Naelavere külakooli. See oli kilomeetri kaugusel Oja talust, Alatskivi mõisa poole. Öösiti käis Juhan Liiv kodus. Naelavere koolimaja oli oma ruumidelt vilets. Oli vaid üks klassituba, kus õpiti, söödi ja magati. Palju tarkusi siin ei õpetatud. Päärõhk langes usuõpetusele, kirikulaulude sõnade ja viiside õppimisele. Harjutati ka ilu- ja õigekirja, õpiti ükskordühte, arvutamist ja maateadust. Õpetajaks oli viljandimaalane Juhan Pöder, kes oma teadmistega ja õpetamishuviga eriti silma ei paistnud. Kuna ta palgaks oli maa, siis läks talvel hulk õppetunde kaotsi, sest koolmeister ropsis koolitöö ajal linu, vedas heinu, käis veskil või sepal. Neil puhkudel jäid õpilased vanemate või targemate õpilaste hoolde, kelle tööst muidugi suurt välja ei tulnud. Arvatavasti pidi Juhan Liivgi Naelavere koolis mõnikord koolmeistri kohuseid täitma, kuna ta kuulus ka targemate ja käitumiselt eeskujulikumate õpilaste hulka.

Üksildus- ja eraldumistõbi vaevasid Juhan Liiva ka Naelaveres. Ta läks kooli ja tuli säält tagasi enamasti üksi. Koolis häbenes ta oma pikka kasvu, sest teised temavanused olid temast märksa väiksemad. Oma alaväärtust ja armetust meenutasid talle ka ta pasteldes jalad ja kehv riietus.

Kooliajal õppis ta hoolega viiulimängu, eeskujuks võttes oma vanemaid vendi, kel oli muusikalisi kalduvusi; eriti silmapaistev sel alal oli vend Elias Haapsipäält. Sinna käis Juhan laupäeva õhtuti, et päält kuulata venna poolt juhitava muusikakoori harjutusi.

Kolm talve Naelavere koolis käidud, jäi Juhan Liiv paariks aastaks koju. Järgmine õppimis-etaap pidi olema Kodavere kihelkonnakool. Et aga säääl järjest olid õppinud kaks vanemat venda — Elias ja Jakob, siis oli see

niivõrd koormanud vanemate kehva majanduslikku seisukorda, et neile näis olevat võimatu kolmandatki poega saata sinna. Ka kartsid vanemad, et Juhan oma kehva tervisega ei suuda vastu panna kihelkonnakoolis käimise raskustele. Oli ju selle koolini Oja talust üle 16 kilomeetri ja Juhani ettevaatlik toitlustamine ei paistnud olevat sääl enam nii hõlpus kui Naelaveres. Veel sisendas Kodavere kool õpilastesse palju rohkem ilmlikku meelust, kui seda pidasid võimalikuks usklikud vanemad. Olles suvel karjapoiss, talvel nime poolest tööpoiss, katsus Juhan Liiv lugemisega oma algelist vallakooli-haridust täiendada, kuid samal ajal ei lakanud ta vanemaile pääle käimast, et teda ka saadetakse kihelkonnakooli. Lõppeks andsid vanemad järele, nähes muu seas ka, et Juhanist ta nõrga tervise ja kohmakuse tõttu korralikku talutöötegit ei saa.

Juhan oli siis 15-aastane, kui ta vastu võeti kihelkonnakooli. Kool oli maksuline, aastas tuli maksa 10 rubla¹⁾, millist summat vanemail sugugi kerge polnud kokku saada. Kool oli tookord hääs kuulsuses, tänu noorile ja energilisile Valga Zimse²⁾ seminari lõpetajaile.

J. Liiv oli õnnelik, et võis edasi õppida. Paremate õpilaste hulka ta ometi ei kuulunud, selleks oli ta küllalt haiglane, passiivne ja saamatu. Matemaatika teinud tal-
le kõige rohkem raskust. Sellele vihjab Liiv oma lun-
tuseski („Emale”):

„Rehkendada ma ei mõistnud
koolis ega eluski;
rehkendada numbritega,
mesikeelel — samuti.”

---

¹⁾ 1 rubla — umb. 2 Ekr.

²⁾ J. Zimse oli tuntud kihelkonnakooliõpetajate seminari juhataja Valgas, kelle koolist võrsus hulk silmapaistvaid eesti avaliku elu tegelasi.

Ka Kodavere koolis jäi J. Liiv teiste õpilaste suhtes eraldunuks, kinniseks ja seetõttu nendele teatava määrani mõistatuseks. Kuhu poole tüürisid ta unistused ja mis ta endasse tõmbunud mõtte arutles, sellest ei olnud vist küll kellelgi täit aimu. On teada, et ta elas läbi juba Kodavere koolis käies mõningaid nägemusi, seekord küll veel ilusaid, mis aga hiljem ta nõdrameelsuse ajajärgul muutusid koledaiks ja hirmuäratavaiks viirastusiks. Nii kõneldakse, et ta Kodaveres oleku ajal otsekui ilmsi kõndinud Peipsi lähedal väikese ojakese kaldal õierikkas looduses. Äkiline tuulepuhang paisanud ta korruga üle jõe, kus ta magama uinunud. Ärgates aga näinud ja tundnud ta, mis on alles ilu ja looduse igavene vormide küllus.

Seitsmeteistkümneaastase kihelkonnakooliõpilasena sai J. Liiv hakkama isegi avalikkusse ulatuva tembuga, millel oli poliitilist maiku. Nimelt oli tookord Eesti Kirjameeste Seltsis lagunemine. Jakobsoni-meelsed Seltsi liikmed oma juhiga eesotsas ründasid Seltsi tähtsamaid kohti. Protestiks astus Seltsist alatasa välja J. Hurda pooldajaid, kes sellest avalikult teatasid A. Grenzstein'i „Eesti Postimehes”. Et narrida Grenzstein'i, koostas Juhan Liiv fiktiivse Alatskivi elanike nimistu, kes ka nagu protestiks Eesti Kirjameeste Seltsist oleksid välja astunud. Nimistu saatis ta „Eesti Postimehele” ja Grenzstein avaldaski selle. Nimistus esinevate isikute nimede algtähed andsid aga ülalt alla lugedes sõnad: Baltlaste Piirikivi, mis oli tookord Grentzsteini halvustavaks sõimunimeks ta väärpoliitika pärast. Samal ajal kandis J. Liiv nähtavasti hoolt sellegi eest, et „Sakala” — „Eesti Postimehe” vastane — paljastas selle tähtedemängu, mispääle Grenzsteingi pidi hiljem oma lehes sõna võtma ja tähendama, et „ühel kelmil” olevat korda läinud teda petta. Selle „pettuse” kaasteadjaks ja

Juhan Liiv noorena.

võib-olla koguni mõtte algatajaks oli Liivast vanem koolivend Friedrich Kärner, kuid ühtlasi näitab see tõik, et Juhan Liival ei puudunud juba tol ajal arvustuslikku meelt, protestivaimu, ironiseerimistahet ja teadlikku suhtumist ühiskondlikesse nähtusisse. Teisest küljest tõi see tähtedemäng pärastises elus talle palju traagilist tuskat. Nimelt juhtis saatus ta elukäiku nii, et ta tükk aega pidi teenima nooruses pilgatud Grenzsteini juures „Oleviku” toimetuse liikmena. Selle ajani oli juba avalikuks tulnud ka sõnademängu autor. Grenzstein ei teinud iganevad loost enam mingit küsimust, küll aga kirjutas Liiv paljud pahandused ja ebameeldivad vahejuhtumid kätetasumiskontosse temale Grenzsteini poolt.

Juhan Liiva õpingud Kodavere kihelkonnakoolis ei kestnud ühtejärke. Tuli paus. Nimelt läks ta 1882. a. veebruaris vend Jakobi soovil ja vahesobitusel, kes pödes pikemat aega kõhu- ja sooltepõletikku, temale asetaütjaks Väike-Maarjasse Triigi-Avispääle, kus viibis umbes aasta. Seejärel (1883. a. sügisel) astus ta uuesti Kodavere kihelkonnakooli. Päris korrapärane õpilane ta nüüd enam ei olnud. Tunnikavale ja koolikorrale ta ei alistunud. Harjutas päämiselt saksa keelt. Seda õppis ta kas tundides käies või magamistoas lebedes, raamat käes. Magamistoas viibimise vabanduseks tõi ta haiguse: pea valutavat, seedimine ei olevat korras. Jalutama ja võimlema ta ei läinud. Oli üldse teiste hulgas hell ja pahuratujuline.

Elujärk Väike-Maarjas.

Saabunud 1882. a. südatalvel venna kutsel Väike-Maarjasse, pidi Juhan Liiv asuma kohe klassituppa lapsi õpetama ja valla kirjavahetust ning raamatuid pidama,

ilma et haige vend talle kuigi-võrd juhtnööre oleks saanud anda. Venna sõnade järgi olnud Juhan Liiv õpetaja ameti jaoks esialgu küllalt arg ja saamatu. Ka paistnud huvipuudus asja vastu. Selle asemel et ennast koolitundide vastu valmistada, mänginud ta vabal ajal viiulit ja unistanud muusikamehe elukutsest. „Sinust saab kirjanik, minust — muusikamees. Ühel ja samal alal meie tööle ei hakka,” ütelnud ta kord vend Jakobile.

Ta käis Äntu koolimajas, kuhu oli talveteed ligi kolmeistkümmend kilomeetrit, oreil harjutamas. Hiljem sai ta teada, et Koonu õpetajal olevat väike harmoonium müüa ja tõi selle Avispääle. Harmoonium oli aga nii-võrd armetu, et sellega midagi ei saanud teha. Ta lükkas mänguriista vihaselt enesest eemale ja hüüdis: „Kui kuratlik saatus ei taha, et minust muusikamees saaks, siis tahan nüüd kirjanikuks hakata. Raha mul ei ole, millega tarvilist muusikariista osta, aga niipalju suudan ma elus ikkagi teenida, et enesele paberit ja tinti võin muretseda.”

Sellest ajast pääle hakanud ta luuletusi kirjutama. Ta andnud neid arvustada Jakobile, kel oli sel ajal juba värs-side loomiseks teatav praktika ja kel oli juba avalikkuse ees luuletaja nimigi. Luuletused, mis Juhan Liiv esitanud, olnud veretud, kahvatud ja vormilt nigelad. Vend andnud talle juhatusi värsitehnikas ja juhtinud tähelepanu muilegi puudustele. See esialgu Juhanit ei haavanud ega kohutanud, vaid ta hakanud veel rohkem katsetama. Hiljem ütelnud ta aga: „Võib-olla oled sa minu üle kade, et ma laule kirjutan, ja seepärast neid nii arvustad. Mina tahan sellel teel sinust kord ette jõuda. Nüüd esitan end igal pool sinu vennana, aga aeg tuleb, millal sa end minu vennana pead esitlema.”

Igatahes on Väike-Maarja see koht, kus Juhan Liiv sai oma kirjanikukutsele ettevalmistuse. Mitte üksi vend Jakob ei saanud talle ses suhtes mõjutajaks, vaid siin oli tal kokkupuuteid ka teiste lüürahelistajatega. Juhan Liiva esimeste luulekatsete perioodil oli tal juhus tutvuda kohaliku luuletaja Peeter Jakobsoniga, kes mõnikord külastas Jakob Liiva. Hiljem elasid Väike-Maarjas lühemat või pikemat aega kirjanikud Jakob Tamm, Kaarel Krimm, Mihkel Kampmann, Otto Münther ja Juhan Elken; ka Juhan Kunderil Rakverest oli sidemeid väike-maarjalastega. Liiva nakatas teatava määrani see Väike-Maarja kirjanduskultuuriline õhkkond, kui ta külastas vend Jakobit.

Ühtlasi sai Juhan Liiv esimest korda Väike-Maarjas olles tõuget eesti avaliku elu teadlikumaks jälgimiseks ja tarbekorral ka selle kaasa töötamiseks. Juba Alatskivilt tulles oli Juhan Liiv veendunud jakobsonlane. Veel innukamad C. R. Jakobsoni ideede ja võitlustaktika pooldajad leidis ta ees Väike-Maarjas, eeskätt kohaliku Aleksandri kooli abikomitee esimehe Moorits Mihkelsoni ja Jakob Liiva isikus. Juhan Liivale sai nüüd Jakobson erakordseks suuruseks ja mehisuse ideaaliks. Ta jälgis hoolega arutlusi tolle aja poliitilistest ja rahvuslikest püüdlustest, luges ahnelt kättesaadavaid ajalehti, eriti aga lemmiklehte „Sakalat”. Saatis ka „Sakala” toimetusele kaastööd.

Võib kujutella, kui masendavalt mõjus temasse C. R. Jakobsoni ootamatu surm. 9. (21.) märtsi hommikul 1882 kuulis haigevoodis lamav Jakob Liiv, kuidas vend Juhan ja Moorits Mihkelson teises toas mingisugusest erutavast asjast poolsosistades rääkisid. Jakob hüüdis nad oma tuppa. Siin hakkas Juhan nuttu tagasi hoides kõnelema: „Ära ehmu, vend, pean sulle kurba sõnumit

kuulutama. Suur õnnetus on tabanud meie maad ja rahvast."—„Mis siis nüüd jälle lahti on?" päris Jakob uudishimulikult, mispääle Juhan kostis: „Sinu haiguse pärast ei tahtnud ma sind järsku kurvastada. Kas tead, Jakobson on eile Kurgjal surnud." Need sõnad ütelnud, pahvatas Juhan suure häälega nutma ja hädaldas: „Mis saab nüüd meist ja meie rahvast! Kas leidub Eestis meest, kes tema asemele võib astuda! Küll võivad sakslased nüüd rõõmustada, kuid meie aina nutame." Jakobil oli tegu, et teda rahustada. Juhan oli mitu päeva nagu haige, ei söönud korralikult, käis ühest toast teise ja palus vennalt luba klassiski Jakobsoni surmast ja ta elutöö tähtsusest kõnelda.

Juhan Liiva kinnises hinges pulbitsesid ka siin ilka edasi haiglased kahtlused, enesesüüdistused võitlesid eneseuhkusega, melanhoolsed kaduvusmõtted tulevikuunistustega. Ta kannatas osalt tõeliselt, osalt kujuteldud põhjustel. Kehavenitus hobuse seljas ratsutades, mis teisele temavanusele poisile oleks tundunud tühja täppena, paisis Juhan Liivale surmahaigusena, millest ta ahastades kirjutab omastele Alatskivile. Armumine oma õpilasesse viib ta otse hüsteerikasse, mitte niipalju sellepärast, et ta oma armetuse ja haigluse pärast ei võinud temaga abielluda, kui sellepärast, et see teine pidi tema tõttu kannatama ning õnnetu olema.

Üldse võib märgata, et Juhan Liiva kartus oma vaimu-
seisukorra pärast noil aegadel esmakordselt esile pääses, et hiljem mitte kunagi enam lakata. Ta oli kustki arsti-
teaduslikust raamatust lugenud, et hädad ja pahed, nii avalikud kui ka salajased, mille all ta kannatas, võivad lõppeda nõdrameelsusega. Sellest arvamisest ei saanud ta enam lahti, kuigi vend Jakob katsus teda trööstida, julgustada ja elumõtet äratada.

1885. a. suvel tuli Juhan Liiv uuesti Väike-Maarjasse venna juurde. Jakob oli nüüd Pandivere kooli õpetajaks ja Raeküla vallakirjutajaks. Ta kirjandushuviliste sõprade ringkond oli veelgi laienenud.

Juhan Liiv kodumes siin kaunis ruttu ja tal tekkisid tutvused nende isikutega, kellega käis läbi Jakob. Siin sigines Juhan Liival eriti üks tutvus, mis mängis ta elus hulk aastaid tähtsat osa. Nimelt armusid teineteisesse Juhan Liiv ja Pandivere mõisa kutsari tütar Liisa-Marie Golding. Viimane oli lõpetanud Rakvere elementaarkooli ja kodus olles palju lugenud saksakeelset kirjandust mõisaomaniku isiklikust raamatukogust. Ta laulis Jakob Liiva juhatatavas laulukooris ja sääal saigi tutvus Juhan Liivaga alguse, nagu viimane seda ühes kirjas hiljem järgmiselt on kirjeldanud: „Pandivere koolimaja. Laulutund. Mina astun sekka, katkised kamassid jalas, mida hoolega püüan peita — arg, tasane, häbelik. Istun. Otse vastu on kena punastunud plika, ümmargused põsed teisel, silmad maha löödud. Hõbeselgelt naeris see väike, taevasinine oli ta silm.” Liisa Golding oli siis alles 15-aastane, Juhan Liivast kuus aastat noorem. Juba Pandiveres olles suges Juhan Liiva ja Liisa Goldingi vahel pääle isikliku tutvuse kirjavahetus, mis kestis 1893. aastani. Algas see õieti mingi väärmõistmise ja haavuse lahenduseks, kuid muutus varsti soojaks armastuse-kirjavahetuseks. Juhan Liiv on kirjutanud Liisa Goldingile 110 kirja, mis kõik on säilinud ja pakuvad ülitähtsat materjali Juhan Liiva pärastise elu ja mõtteilma tundmaõppimiseks. Kahjuks on Liisa Goldingi poolt kirjutatud kirjad kõik hävinud.

Pandiverest lahkus Juhan Liiv veel selsamal suvel ja tuli tagasi Alatskivile. Sügisel käis ta sõjaväekomisjonis, kus ta vabanes kroonuteenistusest oma äärmise kõhnuse

tõttu. „Riietuge nuttu,” oli ütelnud komisjoni esimees tema ees alasti seisvale Juhan Liivale, „me kardame, et te samas paigas pooleks langete.” Juhan Liiva ei peetud siingi täismeheks, vaid mingisuguseks armetuse kehastuseks.

„Virulase“ toimetuses ja H. Treffner'i gümnaasiumis.

1885. a. sügisel sai Juhan Liiv koha Tallinna Jaak Järve „Virulase” toimetusse. Jaak Järv oli ta tema lehele saadetud kaastöö järgi hää usu pääle välja õngitsenud Alatskivilt ja Tallinna kutsunud. Kui palju ta siin palka sai, selle kohta puuduvad andmed. Arvatavasti ei küündinud see kümne rublani kuus; lisaks sellele ülalpidamine ja ulualune J. Järvelt. Päeval oli elamiskohaks toimetustuba, öösi puhkas ta väsimust lehe trükkimisruumis, kuhu oli asetatud ta voodi. Pääle leheomaniku oli kolmandaks toimetuse liikmeks veel noor 20-aastane algaja kirjanik Eduard Vilde. Kõik kolmekesi töötasid ühes toas, Järv ja Liiv ühe, Vilde teise laua juures.

Kuigi kaua Liiv sellel kohal ei olnud, kõige rohkem vahest poolteist kuud. Põhjuseks, miks ta säält ära tuli, oli vist puudulik haridus, mida täiendada oli seekord Juhan Liiva tõsiseks sooviks.

Kui ta 1885. a. jõuludeks sõidab Jakobile Väike-Maarjasse külla, saadab ta säält Alatskivile oma lellele ning ristiisale Daniel Liivale kirja, milles palub edasiõppimiseks sada rubla. Samas kirjas märgib J. Liiv, et J. Järv on talle pakkunud küll selleks otstarbeks raha, mida ta aga vastu võtta ei taha, et mitte ennast siduda kauemaks ajaks J. Järvega ja „Virulasega”. Temal olevat kavatsusel „üks suur ettevõte”, mis takistab jääda tal ühendusse

oma redaktoriga. See ettevõte, nagu hiljem selgub, pidi olema — ajalehe asutamine isikliku omandusena.

Selle lühikese aja jooksul, mil J. Liiv „Virulase” toimetuses töötas, suutis ta oma eriskummalise käitumisega juba tõmmata enesele teiste toimetustöötajate tähelepanu. Kui ta tundis, et päätoimetaja ta katsetusi arvustades läks üle piiri, siis tõusis ta toimetustöötajate tagant üles ja väljus kivipõrandaga külma trepikotta, kust ei tulnud enne tagasi, kui teda mitmel korral kas Järv ise või Vilde sisse kutsumas olid käinud. Sama lugu kordus ka, kui ta mõne muu tõsisema torke sai. Vilde arvates olid tol korral ta närvid kaugelt rohkem põduramad kui ta kehalineervis, kuigi ta kõhis ja oletas, et tal on tiisikus.

1886. a. algul õppis J. Liiv H. Treffneri eragümnaasiumis Tartus. Kas ta sugulastelt või kodunt ka ainelist toetust sai, pole teada. Aga Jaak Järv on küll Juhan Liiva arvel H. Treffnerile saatnud 150 rubla, nähtavasti säärasel kokkuleppel, et Juhan Liiv pärast vastavat hariduse täiendamist „Virulase” juurde tagasi läheb, mida tõendab seegi tõik, et Järv paar aastat hiljem J. Liivalt tagasi nõuab 80 rublat.

Juhan Liiva ei saa H. Treffneri juurde aga kauemaks kui pooleks aastaks. Seegi aeg on säääl veedetud läbi hädade ja sekelduste. Juhan Liiva nimi H. Treffneri õpilaste nimistus ei figureeri, millest tuleb järeldada, et ta oli säääl nii-ütelda „proovi pääl”. Ta katsus kohaneda teise klassi kursusega, kuid ei saanud sellega kuidagi hakkama. Ühes kirjas õestele Goldingitele pihib ta: „See käib üle jõu. Kõige hirmsam vaenlane on vene keel. Ka saksa keelega on kibe lugu: ülesandeid on nii palju, et midagi ära õppida ei jõua, sest grammatiline keeletundmine puudub.”

Juba kuu aja pärast oli ta õpinguist ja Treffneri õppeasutusest läbi-läbi tüdinud. „Nagu igavene vangikoda.

Ei kuski kedagi, kellega mõne lõbusa sõna võiks rääkida. Igal pool, igal silmapilgul valjud kuivanud seadused meeles, kuivanud õpetused õppimiseks käes. See võib ka kõige vagasemat laisklejat pahandada. Siinne elu on mul praegu tõesti väga raske." Nii avaldab ta oma mõtteid kirjas Goldingitele. Kindla koolikorra alla ei suutnud ta ennast kuidagi painutada. Palju päevi lebas ta magamisruumes õpetunde külastamata kas tõelise või teeseldud haigena. Süsteemaatiliselt õppida — see oli Liivale äärmiselt vastumeelne. Seevastu armastas ta väga palju lugeda kõike, mis oli parajal juhul tema huvi kohane. Kevade poole haigestus Liiv ja oli mõnda aega Alatskivil. Ühelt poolt on teada, et ta võimlemise tunnis enda oli ära venitanud, teiselt poolt kõneldakse ta kõhutõvest.

Direktor Treffneriga läks Liiva vahekord varsti teravaks. Kuivõrd on selles tõtt, aga on tuntud säärane anekdoot Treffnerist ja Liivast. — Kord pannud Treffner Liiva voorimehele ja viinud ta Tallinna tänava närvikliinikusse. Otsinud üles arsti ja teatanud sellele: „Tõin ühe õpilase siia. Palun järele vaadata, kuidas on lugu tema närvidega.” Kui aga arst kohanud koridoris Liiva, astunud see arsti juurde ja sõnanud omakorda: „Tõin oma direktori siia. Olge head, vaadake järele, kas ta mõistus on korras.” Arst saatnud siis mõlemad „hullud” koju tagasi, ilma et kumbagi oleks läbi vaadanud.

Semestri lõpuks oli J. Liiv Treffneri juures „omadega läbi”. Ka Järvega oli vahekord sassis, sest J. Liiv ei täitnud temale antud lubadusi ega enda pääle pandud lootusi. H. Treffner oleks võimaldanud J. Liival õppida ka ilma välisabita mõningate tööde ja eriülesannete täitmise arvel oma majapidamises. Nii õppisid H. Treffneri juures mitmed vaesed poisid. Kuid halb vahekord otsese ülemusega ei lasknud kasutada sedagi teed.

Juhan Liiv lahkus koolist, ilma et ta siit lühikese aja jooksul kuigi palju oma teadmistele lisa oleks saanud. Ühtlasi oli selle nurjunud edasiõppimiskatsega pandud punkt J. Liiva koolihariduse saamisele.

Poolteist aastat jõude.

1886. a. kevadest kuni 1887. a. jõuludeni oli Juhan Liiv täiesti ilma kindla töö ja tegevusetu. Võime juba kujutella, et see ajajärk oli talle jälle raske üle elada. Tõeliselt tunnebki ta ennast „üleliigse inimesena”, kes kuhugi ei sobi, keda kellelegi tarvis ei ole, keda kuhugi ei oodata ja keda kuskil häämeelega ei sallita. „Üleliigne inimene, iseenesele ja teistele ristiks”, nii oli ta arvamine endast selles elujärgus.

Tal oli selge oma õnnetu seisund ühiskonnas. Ta võis nentida, et ta pole ei külapoiss ega haritlane. Seda õnnetusetunnet süvendas alatine haiglane olek ja äärmine kehvus. See kehvus oli nii suur, et valmiskirjutatud kiri pidi ootama vahel kuu aega, enne kui kirjutaja sellele suutis marki osta. Või jälle jäi ajalehelt nõutud artikkel sellepärast kirjutamata, et ei olnud paberit. „Ma pean praegu vaesusekarikast just kõige kibedamaid tilku jooma,” kaebab ta 1886. a. Goldingile läkitatud kirjas, „olen vaene nagu hall kass.” Ja kes temaga sel elujärgul kokku puutus, sel on jäänud mälestusse, et ta üha midagi põdes, kas kõhukorratust, külmetushaigust või muud.

Muidugi läks Juhan Liiv pärast H. Treffneri gümnaasiumist lahkumist jälle koju — Alatskivile. Kuid kaua ta siin ei olnud. Nähtavasti ei sobinud ta siia ja ta lahkumist nähti häämeelega. 1886. a. suvel on ta mõnda aega Väike-Maarjas. Vend Jakob oli jälle uuesti tagasi valitud

Triigi-Avispääle kooliõpetajaks ja vallakirjutajaks, milliseid kohustusi ta täitis sedapuhku viisteistkümmend aastat järjestikku. Sel suvel selgusid Juhan Liiva armastuslikud vahekorrad Liisa Goldingiga täiesti — nad kõnelesid varjamata oma armastusest.

Kuna Juhan Liiva lüürilised katsed seni ei olnud andnud kuigi suuri tulemusi, katsus ta Väike-Maarjas olles kirjutada pikemat värssdraamat, mille päälkirjaks oli „prohvet Maltsvett” ja päätegelaseks samanimeline usu liikumise ja väljarändamise juht Järvamaalt. Tõuke teose kirjutamiseks sai Juhan Liiv nähtavasti sellest, et vend Jakobil oli parajasti pooleli värssides kirjutatud pikem ajalooline näidend „Ordumeister”.

Oma tulevikukavatsusist kirjutab J. Liiv sel ajal Liisa Goldingile: „Taeva pärast, ma ei jäta enne järele, kui ma tõesti ühe ajalehe olen omandanud. Muud teed mul ka ei olegi. . . Taevas olgu meie tulevikule armuline, aga võitlemist meil tõesti tuleb. Aga mis peaksime kartma! Meie võime naerdes maailmale silmi vaadata, sest meie südamed löövad teineteisele.” — Nii kirjutab Liiv 1887. a. septembris, ühel oma elu „kõige õnnelikumal päeval” L. Goldingile.

Muidugi ei olnud oma ajalehe omandamiseks J. Liival mingisuguseid eeldusi — see oli vaid eluvõoras unistus armastusõnne pihitumise momendil.

Siiski pöördus Liiva elusaatus 1887. a. lõppedes paremuse poole: ta sai koha Jüri Peedi „Sakala” toimetusse Viljandis.

„Prohvet Maltsvett” jäi aga Juhan Liival jäädavalt pooleli ja hiljem on käsikirigi täiesti hävinud.

„Sakala“ toimetuses.

„Sakala“ toimetuses oli Juhan Liiv lühemate ja pikemate vahepuhkustega kokku 1887. a. jõuludest kuni 1889. a. lõpuni.

Lehe omanikuks ja toimetajaks oli viljandimaalane Jüri Peet. Leht oli vana C. R. Jakobsoni „Sakala“, kes oma kõrguselt saamatute toimetajate tõttu oli suutnud viie aasta kestel täiesti maha käia ja ülemaalisest avalikust häälekandjast muutuda väikeseks provintsileheks. J. Peedilgi puudusid lehe ülalpidamiseks ja toimetamiseks vajalikud majanduslikud, kirjanduslikud ja ajakirjanduslikud võimed.

Kui Liiv „Sakala“ juurde tuli, jäi lehe ruumi täitmine peaaegu ainuüksi tema mureks. Ta asus innuga tööle, lootes, et ta tõesti suudab lehe sisu viia väärikale kõrgusele. Et ta poliitikuna tundis enda nõrga olevat, katsus ta muul teel lehte huvitavamaks ja loetavamaks teha. Ta avaldas siin rea oma luuletusi ja proosapalasisid, kirjutas juhtkirju, arvustusi ja vesteid, tõlkis jutte ja teaduslikke artikleid. Et kõik see lehe väärtust kuigi palju oleks tõstnud, jääb kaunis kahtlaseks, aga tahtmine oli vähemalt häa. Ja Liiv ongi enesega rahul, kirjutades Goldingile 1887. aasta lõppedes, et „elu läheb üle soovimiste hästi“.

Kuuks paariks jätkub Liival tööindu, siis tuli juba tüdimus. Pidev töö hakkab Liiva tüütama, puudub tuttavate ja virgutajate ringkond, seltskondlik elu on ilmetu ja loid, töd- ja elamistingimused halvad, sissetulek kasin. Juhan Liiv on kirjutanud oma pää tühjaks, „sõbrad on üksi kirjateel saadavad“, lõbustusi pakub vaid kõrtsilaud või mõni harv tantsupidu. Elamis- ja toimetusruumiks kitsas, niiske läbikäidav toake, kuhu pääseb üle õue

ja läbi köögi, ja palgaks — kümme rubla kuus valimatu toiduga leheomaniku laualt. Kadetseda polnud siin tõesti midagi. Kuid mõni teine Liiva asemel oleks neiski tingimustes pää püsti hoidnud ja koguni õnnelik olnud. Liivalt aga seda oodata ei võinud.

Täis pessimismi on juba veebruarist 1888 läkitatud Juhan Liiva kirjad, millest näidetena mõned laused:

„Kui kibe minu toimetus nüüd on! Kõik töö on enamasti ihuüksi minu turjal... Hirmu olen ma tundnud koledasti, nimelt esiotsa mõne kardetava asja juures. Ka oleme meie Peediga poliitika mõtete poolest täiesti vastased, — üks kõnnib üht, teine teist teed.” — „Minu elu on raske olnud... Magamistuba oli talvel niiske. Mu rinnad on praegu haiged, valusad... Mured on sügavasti südamesse tunginud.” — „Inimene, kelle teenistusse ma ennast andsin, ei ole seda väärt, mida ma temast arvasin... Mu südamest on rahu igavesti põgenenud.”

Juba sama aasta 1. maiks ähvardab ta „Sakala” toimetusest lahkuda, kuid jääb esialgu siiski edasi. 1. augustist on ta „Sakala” juurest ikkagi ära—mis põhjusil, pole teada. Annab arvata, et Liival oli Peediga juttu ka lehe müümisest Liivale, mida Peet muidugi ei saanud võtta tõsiselt.

Septembrist alates on Liiv jälle Alatskivil, kuhu jääb mõneks kuuks. Algul kosub ta, kuid hakkab siis jälle närvitsema ja haigusi kaebama. Kõneleb hiljem koguni oma surmatunni ootamisest ja nõdrameelsuse juhtumeist. Enne jõulu ja jõuluajal on ta Avispääl ja käib Pandiveres Goldingite pool. Nähtavasti on siin Liiva mõjutatud, et ta J. Peediga sobitust otsiks ja uuesti „Sakala” juurde läheks, sest igatahes kirjutab ta jälle „Sakalat”, alates 1889. aasta algusest. Nüüd ei juhi teda ometi enam mingi ind, vaid ta teeb lihtsalt tükitööd, et leiba saada. „Sakala” kohta, mida ta ise toimetab, on tal niisugune arvamine: „Mina ei pea temast niipalju lugu, et teda vääriliseks lugemiseks peaksin.” Jutt selle lehe omandamisest aga ei

vaibu, nagu on näha ta kirjadest. Võib olla, et ta ka lehe hõlpsasti kätte oleks saanud, sest 1889. aasta lõpuks oli „Sakala” majanduslik seisukord sääraseks kujunenud, et trükkikoda ähvardas loobuda lehe trükkimisest tasumata arvete pärast. Liivast „Sakala” ostjat siiski ei saanud.

Mida kuu edasi, seda apaatsemaks jääb Liiv oma töö vastu, seda vastikumaks muutuvad Liiv ja Peet teineteisele. Peedist, „Sakalast” ja Viljandist eemale — see oli Liiva suurim igatsus. Ei ole võimata, et ta vahel Viljandist ka ära „põgenes”, kuid nagu saatuse kiuste ikka sinna tagasi pidi pöörduma. Võib-olla on selle aja kohta käiv ka järgmine anekdoot, mille tõeluse kohta muidugi ei või päris kindel olla.

Kord kui Liiv jälle Alatskivil „puhkusel” olnud, pannud isa Juhani vankrile ja viinud Viljandisse „Sakala” juurde tagasi. Viljandist sõitnud isa Tartu, kus olnud tegemist paar päeva. Kui ta Alatskivile tagasi jõudnud, leidnud ta juba Juhani kodunt eest. „Toimetaja-härra” olnud nähtavasti jalgsi oma lehe juurest jalamaid ära põgenenud.

Enne kui Liiv „Sakala” juurest lõplikult lahkus, otsis ta aegsasti kohta, kuhu järgnevalt oma „pää võiks panna”. On säilinud kirju, mis ta on kirjutanud sel otstarbel oma tuttavatele Tartu, Tori kooliõpetajale J. Tilgale, „Oleviku” toimetajale Ado Grenzsteinile. Viimase juures siiski „näkkas” ja 1890. aasta veebruarist alates on ta „Oleviku” toimetuse liige.

Juhan Liiva intensiivsem loominguperiood algas Viljandi ajajärgul. Oma töid avaldas ta „Sakalas”. Arvult esikohale jäävad ta luuletused, mis aga kunstiväärtuselt on alles niivõrd algelised, et ei pälvi kuigi suurt tähelepanu. „Sakalas” hakkab ilmuma ka üksikuid palu ta proosaloomingust. Needki on kehvad katsetööd. On raske tõen-

dada, kui suures ulatuses on siin tegemist algupärandi-
tega. Need on vanaromantilised ja jaoti saksa väikeko-
danlikke jutte meenutavad kerged lugemispalad. Kahe
aasta jooksul ilmus „Sakalas” ja ta lisades seitse Liiva
juttu, millest tõhusaim on „Nööpnõel”. Selles on kahtle-
mata ka huvitavamad algupära. Nimelt kandub Liiv koha
kirjelduses reaalsesse Alatskivi ümbrusesse ja päätegelase
isikuga on ta mõnel määral kujutanud iseennast.

Selles ajajärgus kõnelda Liivast kui kirjanikust on
ikkagi veel vara, kirjanik-Liiv kujuneb alles hiljem.

„Oleviku“ toimetuses.

Juhan Liiv oli „Oleviku” toimetuses ametis 1890. a.
veebruari kuni 1892. a. septembri esimeste päevadeni.

See ajajärk on iseloomulik sellepärast, et Liiv on siin
teinud pidevaimat ja asjalikemat tööd oma elukutseks val-
litud alal, nimelt ajakirjanikuna. Tänu võrdlemisi vastu-
tulelikule päätoimetajale Ado Grenzsteinile ja oma täis-
meheliste kolleegidele — lehe toimetuse ja talituse liik-
meile K. E. Söödile, G. E. Luigale, A. Rennitile, osalt ka
A. Saalile, samuti teistele Tartu ajalehemeestele-sõpra-
dele A. Prantsule ja P. Grünfeldtile, on Juhan Liiv tund-
nud ennast üldiselt ka rohkem kui muidu inimesena, keda
teiste keskel arvestati ja kellest lugu peeti. Ühtlasi on
ta „Oleviku” toimetuses palju juurde õppinud nii üldtead-
miste kui tunnustatud väärtkirjanduse alalt, võttes ise
seetõttu oma loomingu uue ja õigustatuma suuna. Kahtle-
mata on ta „Oleviku” ajajärgul olnud ka vaimselt kõige
rohkem tasakaalus ja kehaliseltki kosunud ning tervem
kui enne ja pärast seda.

Toimetuses töötas Liiv juba nii-ütelda „mehe eest”, kelle kätte võis vajalikku usaldada, ja ta harjumuslik tüdimusmeeleolu ei haaranud teda ka nii sageli ega rängasti kui varemalt. Päätoimetaja oli haritud mees ja kaunis hää pedagoogilise ettevalmistusega, mispärast oskas Liivagi kohelda tagasihoidlik-õpetavalt, usaldavalt, seltsimehelikult, julgustavalt. A. Grenzstein oli teadlik meie toleaeegse iganenud vanaromantilise luule ilmetusest, sisutusest ning läägusest ja agiteeris suu ja sulega Lääne-Euroopas valitseva realismi kasuks. Ta oli oma aja parimaid eesti keeletundjaid ja kirjandusliku stiili harrastamises tüüris uuenduslikult „kaunima kõlavuse poole”. See ei jäänud mõjumata Juhan Liivasse. Teisedki toimetuse ja talituse liikmed polnud enam kogenematud, eluvõõrad, otsivad noorurid, vaid neil olid enam-vähem kindlad, olusid ja inimesi mõistvad seisukohad, mistõttu oskasid suhtuda Liivasse kui haiglasesse, närvilisesse, kuid kirjanduslikusse inimesesse ettevaatlikult, õiglaselt ja tunnustavalt. Nad katsusid teda ta tüdimuse, närvlikkuse ja raskemeelsuse hetkil lohutada ja ta mõtteid juhtida hajutavalt tavalise elu miljöösse. Teistega kõneldes ja mitmesuguseid küsimusi arutelles polnud Juhan Liival palju aegagi sattuda masendavasse üksinduse- ja ennast analüüsivasse meeololu. Mõnelegi sõbrale-tuttavale usaldas J. Liiv pihtida oma vaimuhäireid ja ta tundis seejärele eneses jälle kergendust. Elades võrdlemisi korralikku elu ja olles rahuldavalt toidetud Grenzsteini laualt, samuti tehes tööd jõudu mööda, püsis J. Liiva tervislikki seisukord teatava määrani tasakaalus ja haigusejuhtumeid esines harvemini kui muidu. Saades tole aja lehe-toimetuse liikmete kohta keskmist palka — kuni 15 rubla kuus — ei võinud J. Liiva majanduslikud mured olla, ta rahatarvitamise oskamatuses hoolimata, eriliselt suured.

Selle kõigega on seletatav, miks J. Liiva teenimine „Oleviku” juures oli ta elu asjalikem ajajärk.

Muidugi mõista ei olnud J. Liiva teenimis- ja elamis-tingimused „Oleviku” juures säärased, mis annaksid põhjust kadetsemiseks. Otse vastupidi — meie aja inimese vaatekohalt paistavad need koguni armetuina.

„Oleviku” toimetus asus J. Liiva teenistuses olles Tartus Raekoja tänavas nr. 63, päätoimetaja venna majas, sissekäiguga õuelt. Selle agulimaja teisel korral oli neli tuba. Ühes toas elas toimetuse liige A. Saal A. Grenzsteini isaga; kui A. Saal ära läks, jäi siia A. Grenzsteini isa üksi, tehes lauduritööd. Teine tuba oli kahe A. Grenzsteini venna, kolmas A. Grenzsteini enda käes. Neljas oli toimetusetuba, kus olid ka J. Liiva ja K. E. Söödi voodid ja J. Liiva töölaud. Keset tuba asetses pukkidel veel üks suur laud; siin pidas toimetuse liige G. E. Luiga „Oleviku” äriraaamatuid ja siia kaeti söögilaud Grenzsteini „pansionile”. K. E. Sööt viibis päeval „Oleviku” talituses Kivisilla juures, talurahvaturu ääres. Luigal ja hiljem Saalil oli ühine erakorter samas tänavas teises majas. Liiva toas oli rohkesti „punasevatimehi”. „Ma pean enda õhtul ja hommikul ära kaaluma, et arvet pidada, kuipalju Ado lutikad mult iga öösi välja imevad,” kaebab J. Liiv.

Nagu ikka Liiva esimesed kirjad ta uutelt teenistuskohadelt nii on ka esimene kiri „Oleviku” juurest L. Goldingile hääsisuline: „Ma olen oma kohaga väga hästi rahul. Siin on ikka haritud inimesed ja sedavõrd käiakse ka teistega ümber. Midagi ei ole, mille üle kaevata teaksin.” Kaks kuud hiljem on juba suur hädaldamine, eriti tervise pärast. Sama aasta lihavõtteks ähvardab Liiv mulla all olla, pisut hiljem ennustab mõistuse kaotamist.

Siis murrab Liiv jälle pääd, kuidas oma tulevikku kindlustada, plaanitseb kokkuhoidu ja kaalub igati võimalusi, kuidas saaks abielluda oma armastatuga. Viimasega on ta vahel vimmas ja õrritab teda oma kirjadega ja sõnadega, kui kokku saab, säälsamas aga saadab talle üliõrnutsevaid armuläkitusi. Nii kestab see kogu „Oleviku” toimetuses teenimise aja.

Pääle hariliku toimetusetöö kirjutab J. Liiv „Oleviku” juures hulga luuletusi, algupäraseid ja tõlgitud jutukesi, jutte ja muid kirjutusi. Kui ta jaanipäeva ümber külastas vend Jakobit Väike-Maarjas, kirjutas ta siin pikemat algupärast jutustust „Vastu voolu”. Ta olnud Väike-Maarjas erilises loomispalavikus.

Siiski oli Juhan Liiv selgi aastal vaimselt palju kannatanud, veel rohkem oma vaimseid kannatusi tagasi hoidnud, et teised seda ei märkaks. Ta püüdis teiste toimetuse liikmetega seltsida, käis nendega ühes paadisõitudel, pidudel, kontsertidel ja — kui tarvis — kõrtsiski, seejuures enesel „naerul nägu, elust väsinud kurb süda rinnus”.

Tema selle aasta vaimuseisukorda iseloomustab ka alltoodud näide.

Juhan Liiva Väike-Maarjas olles jaanipäeva paiku tutvus vend Jakob Juhani pooleli oleva jutustuse „Vastu voolu” sisuga. Selle teose päätegelaseks oli keegi arglik Joosep, kelle katsetused ja algatused kõik nurjusid, kuid kes siiski kõigi äparduste kiuste lootis kord jõuda haljale oksale. „Siin kujutan ma ennast,” pihitis Juhan Liiv vennale, „just samuti on lugu minu õnnetu eluga.” — „Aga ütle, millega see töö lõpeb ja mis saab viimaks Joosepist?” päris Jakob. — Lasen ta nõdrameelseks jääda,” vastas Juhan. — „Aga miks just seda?” — „Ma ei või teisiti, see on mu õnnetu saatus. Ka mina jään, kui mu olukord ei parane, varsti nõdrameelseks.” — Tõepoolest märkaski vend Jakob Juhani ajuti mõningaid nõdrameelsuse tunnuseid, kuid pidas seda enese teada. Kuid sääil hakkas ka Jakobi abikaasa Juhani normaalsuses kahtlema. Kord jooksis ta Jakobi juurde heinamaale ja avaldas kartust, et Juhan on kodus hulluks läinud: ta olevat hetketi ülimeeli-

kult rõõmus ja püüdvat kätega õhust nagu midagi haarata, seejärel aga kurb ja rõhutatud ega rääkivat sõnagi; kord olevat näost punane, siis jälle kahvatu kui lubi. — Sel korral ei juhtunud Juhan Liivaga küll midagi, kuid kindlasti elas ta üle ebanormaalsuse hooge.

Ühes kirjas hädaldab Liiv, et ta kaaluvat ainult neli puuda — ühes jalutuskepiga. Samal ajal maale — Alatskivi Pujanile — oma sugulaste juurde jõudes, kaebab Liiv, et ta olevat puruhaige: seest ära venitanud, rikkes seedimisega, uimase päega. Ta käis küürus, hoidis kõhtu kätega kinni, laskis ennast külaarstidel masseerida ja tohterdada. Kord tuli ta koju ja hädaldas: kui ta teed mööda läinud, tõuganud teda tugev tuulepuhang ja nihutanud ta kõhu paigast ära!

Pujanilt ära läinud, elab Juhan Liiv oma isakodus neli nädalat. Ta kosus siin kehaliselt, kuid nukrus ja kurbus ei haihtunud. „Ka teda püüdsin jõudu mööda ära tõrjuda,” kõneleb Liiv oma kurbusest: „võtsin heina, lõikasin mõne vihu rukist, otsisin oma kasuks kanapesi ja aitasin võidki teha. Endised karjaaja mängupaigad käisin läbi ja istusin tuttavatel unistusepaikadel... Surnuaiapäha pühitsesin ühes, see oli liigutav.”

Peagi tuleb Liiv „Oleviku” juurde tagasi. Teistele ta paistab kosununa, kuid ise leiab ta endal olevat uue vea — verepuuduse. Augustis tahab ta „Oleviku” toimetusest korruga lahkuda, sest leiab, et šeff oma suhtumisega on tema vastu palju jahedamaks muutunud. Läbi-rääkimistel selgub, et Grenzstein hindab Liiva tööd väga, ja viimane, sellest meelitatud, satub otse vaimustusse. „Tegime nõnda-ütelda viiekümne aasta päälle rahulepingu. Aamen sellega,” kirjutab Liiv pärast seda.

Iseseisvaks kirjanikuks hakkamise ja toimetusetöö jätkamise mõtted pidasid teineteisega Juhan Liiva haiglas ajus alatist võitlust. J. Liiv teadis, et tema võime-

test ei piisa nende kahe ülesande jaoks. Toimetusetöö läks päev-päevalt vastikumaks. Eriti oli tüüdanud teda alatine tõlkimine saksa keelest ja nn. „seltsitöö”, s. o. ühine töö toimetuselaua taga, ilma et oleks olnud võimalik kuski vaikuses omaette midagi luua. Ta kaebab: „See (toimetuse) tuba, kõigile sissejooksmise, küsimise ja norimise tarvis lahti, pääle selle ka söögi- ja võorastetuba päälekauba, see on tõesti mu närvid ära rikkunud.”

Suvel oli Juhan Liiv ligi kuu aega Väike-Maarjas. Sel ajavahemikul olid tal ka viimsed kohtamised L. Goldingiga. Kui ta säält tagasi tuli, oli ta meeleolu hell ja kurb, segatud tugeva meeleheitelga. Ta nimetab ise seda tagasisõitu surmasõiduks. Võib-olla raudteerongis luuletas ta laulu „Raudteel”, mis on väga sümbolne oma sõnastusest ja pärastisele elukäigule.

„Rong lendab tuulekiirusega
ja silmist kaovad metsad, mäed.
Mul on, kui sõidaksin ma surma,
kui kisuksid mind surma käed.

Mul on, kui päikse valgest öösse
ma sõidaks mööda eksimaid,
kui ootaks igavene pime,
kui kannaks süda ahelaid.

Mu mõte teise külge lendab,
tee viib mind ära teisel' pool:
kõik õrnad ihad lang'vad põrmu
ja südant puutub surmanool.”

Vaevalt Tartu jõudnud ja masendunud meeleolus toimetuselaua taha asunud, tabas J. Liiva vapustav löök: ta sai teate, et ta vend Elias — Haapsipää kooliõpetaja — on surnud pääaju põletikku, jättes maha kolm alaealist last. „Meele poolest otse haige” ja täiesti rahata, käis ta ühes Jakob Liivaga ja tema kulul vend Eliase matusel ja oli pärast seda väga murtud vaimuseisukorras. Umbes

paar nädalat töötas ta veel „Oleviku” juures ja ütles siis enda temast lahti.

Grenzsteini märkmete järgi lahkus Liiv tema teenistusest 22. septembril 1892. „Oleviku” juurest äratulek võib-olla ei olnudki lõplikult mõeldud. Seda ei näi uskuvat Liiv ise ega ka A. Grenzstein. Oletatakse kolme põhjust, miks Liiv seekord koha üles ütles. Esmajoones oli ta äärmiselt tüdinud ühetoonilisest toimetustööst. Teiseks ei andnud talle rahu mõte, katsetada kord elus iseseisva elukutselise kirjanikuna. Kolmandaks lootis ta kategoorilise lahtiütlemisega endale palka juurde „manööverdada”, kusjuures kiusas teda ühtlasi kadeduse-kurat, kuna kolleegi K. E. Söödi palka oli just enne seda kõrgeandatud.

Liiv sõitis maale vanematekoju, kus viibis ligi kolm nädalat. Kodustele ei meeldinud Juhani teenistusest loobumine ja nad tegid talle kibedaid etteheiteid. Vahest sellest oligi tingitud Liiva rutuline linna tagasitulek. Ta lahkub Alatskivilt ja üürib endale korteri linnas, et alata iseseisvat elu vabakirjanikuna.

„Oleviku” ajastul lõi J. Liiv kirjanikuna esmajoones luuletusi, aitas täita ka „Oleviku” veerge. Midagi pöördelist ei paku Liiva luulelooming „Oleviku” ajastust: ta luuletused kannavad ikka veel algelisuse ja ebamäärasuse pitsert. Küll on nad vormilt kindlamad ja sõnastuselt siledamad kui varemalt, milles on tunda muu seas A. Grenzsteini korrigeerivat kätt.

Ei saa ka ütelda, et jutukirjanduse alal oleks J. Liiv saavutanud üllatavat. Ainuke mida võib nentida, on see, et ta tüüris endisest kergesisulisest väikekoodanlikust romantikast välja tõhusama külarealismi poole. Siingi on tüüri aidanud hoida A. Grenzsteini käsi. „Olevikus” ilmus J. Liival toimetustiikmeks olemise ajal 17 juttu ja

jutukest. Kuivõrd on nad algupäraseid, on seni selgitamata. Tähelepanuväärsemad Liiva jutud ja pisilood „Oleviku” ajastust on „Pildikene Peipsi rannalt”, „Pahased naabrid” ja vahest ka väikekodanliku maitsega „Onupojad”.

Vabakirjanik.

J. Liiva korter asus Tartu Toomimäe taga, linnaäärses puiestikus, tookordses Hetzeli tänavas, vanaproua Escholtz'i päralt oleva pisiikese puust majakese teisel korral. See haruldaselt väike ja linnakärast täiesti eraldatud korter ei pakkunud küll mingisugust mugavust: sirmiga kaheks jaotatud tuba; eespool sirmi kaks sarapuu-keppidest aiatooli ja samast materjalist sohva, mille ees lauake — Juhan Liiva töö- ja söögilaud; sirmi taga suur viltuvajunud kapp ja kõikuv puuvoodi — kirjaniku puhkease. Siiski oli see kitsas mugavusteta kambriku Liivale seesama, mis merehädalisele päästelaeva vähepakkuva kajut. Siin elas ta üle oma elu ülimad päevad, mis panid ta kirjanikukuulsusele aluse. Kuid see oma nurgake sai ka lähtejaamaks ta pärastisele, kakskümmend aastat käidud varjuteele.

Praegu püüavad seda vana majakest varjutada naabruses asuvad kõrged ehitised ja linnakära on ammu summutanud endise vaikelu. Tänav ise aga kannab Juhan Liiva nime ja õnnetu kirjaniku kunagist asumist selles majas tähistab eesti noorte poolt maja seinale paigutatud marmortahvel.

Selles majas valmis kõigepäält Juhan Liiva tähtsaim proosateos „Vari”. Ta oli selle teose ainet juba mõnda aega pääs haudunud, nagu teavad ta sõbrad rääkida ja nagu ta sellest annab märku kirjades L. Goldingile. Ja

kui tal nüüd oli varjuline tööpaik, asus ta oma lemmik-
teose loomisele haruldase innu ja hooga. Teos valmis
8—9 päevaga. „Üheksa päeva järjestikku olin nii tööl,
et ka paberossi aega ei saanud tõmmata, ja selle aja sees
sündis seitsmeteistkümne-poognane jutt. Veel iial ei ole
mu vaim nii vapper olnud, töö nõnda enese rahulolemi-
seks korda läinud. Ma olen praegu kui pilvedes — võib-
olla kukun varsti tõsisesse maailma tagasi. Praegu kää-
rib ja keeb alles ja ma usun, et ei tea, mis kuulsus maa-
ilma sündis... Olgu mis on, mina olen õnnelik, ütlemata
õnnelik oma romaani rutulise valmissaamise pärast.
Aasta läbi mõtlesin teda vaimus. Selles on kõik mu enese
lapse-, karja- ja noormehepõlv koos.” Nii kirjutab J. Liiv
oma kallimale teose lõpetamise puhul (28. okt. 1892).

Tõepoolest oli Liiv ennast äärmiselt pingutanud, kir-
jutades „Varju”. Kui ta varemalt käis veel „Oleviku”
toimetuses lõunatamas, siis loobus ta oma teose sünniröö-
mudest vaimustusse sattudes täiesti maistest tarvidus-
test. Mõningaid sidemeid oli tal ainult oma sõpradega —
P. Grünfeldtiga ja K. E. Söödiga, kes teda õhtuti Hetzeli
tänavas külastasid või kelle poole ta läbi palavikuse loo-
mishoo jooksis, et neile õnnestunumaid osi oma teostest
ette lugeda. „Kogu „Varju” kirjutamise aeg näib möö-
duvat otsekui unes, mingi sööstina, oma kehalise ja vaimse
põletamisena,” tähendab selle aja kohta üsna õieti
Fr. Tuglas. Äärmise õnne ja tunnete pinge, samuti lä-
bielatav kannatusvalu ühenduses oma loodavate kujude
kannatusega võis Liivale küll anda seda, mis on vastuta-
suks ja tugevate elamuste saavutamiseks igale loovale
vaimukangelasele oma suurteose sünniajal, kuid samal
ajal kurnas ta end äärmiselt just füüsiliselt, mis ei jät-
nud mõju avaldamata ta haigele närvikavale ja nõrgale
organismile.

J. Liiva „Varju” on koondatud tõesti kõik see, mis on ühenduses Liiva lapse-, karjase- ja noormehepõlvega, samuti ta kodu ja selle lähema ümbrusega, võiks koguni ütelda — Juhan Liiva kurva saatusega ja õnnetu elulõpuga. Eks ole „Varju” päätegelane Villu Juhan Liiv ise! Eks temagi lapsena tundnud igatsust saladuslikult kohiseva Peipsi järele, sosistades nagu Villu: „Kui seda metsa ees ei oleks!” Eks Liivgi karjapoisina näinud juba Peipsit ja teades, mis see on, olnud huvitatud sellest, mis on Peipsi taga, millised on need suured linnad ja mered, mille üle lendavad sügisesed kured, milline on see „Egiptimaa”, kus kummalised rändlinnad talvitavad. Eks õnnetu „Varju” autorgi isunud niisama haridust, nagu tema poolt samas teoses kujutatud külapoiss Villu. Ja eks varisenud mõlemad habraste taimedena kokku, enne kui jõudsid kitsastest hämaraist arenemistingimustest välja suure valguse kätte.

Reaalselt võttes on Liiv oma „Varjule” palju materjali saanud Alatskivilt. Figureerib kõigepäält Peipsi. Kukulinna algkujuks on olnud Liiva-aegne Alatskivi vaesteküla Kitselinn, mis praegu juba hävinenud. Kuuse talu meenutab isatalu Ojat, Murumõis puiestikurohket ja tornilise häärberiga Alatskivi mõisa. Elust võetud tegelaskujud pääle Villu enda on Räpsi-Rein, Veni-Villem, Tõmmu ja võib-olla mõned teisedki. Samuti on maastiku kirjeldustes ja miljöõ hõnguses tunda J. Liiva kodukoha ümbrust ja olukorda.

Muidugi on suurem osa teosest oma olustikuga ja päätegelastega Liiva vaba fantaasia produkt.

Ei ole aga ülearune juhtida tähelepanu sellele, et need osad „Varjus”, mis tuginevad tõsielule, ja need tegelased, kelle algkujud olid Liival „Varju” kirjutades silmade ees, on palju paremini õnnestunud kui vaba fantaasia abil loodud osad ja kujud.

Liiv ei eksinud „Varju” väärtuses ja oli veendunud, et see teos tema seisukorda suurema muudatuse toob. Toob kirjanikukuulsust ja raha. Käsikiri valmis, läks ta kohe kirjastajat otsima. Kuid kirjastajad ei olnud sugugi nii vaimustatud J. Liiva teosest nagu ta ise. Kes kahtles ta väärtuses, kes viivitas läbilugemisega, kes pakkus liiga vähe honorari jne. Nii venis päevi, nädalaid, kuid ja lõppeks 1 aasta ja 8 kuud, kuni teos ilmus Tallinnas G. Pihlaka kirjastusel, autori honorariks 35 rubla. See oli aga liiga hilja. Vahepeäl oli väga palju muutunud. Liiv sai alles siis kätte trükitud autori-eksemplari, kui ta

Tartu närvihaigete-kliinikust kui parandamatu nõdra-
meelne valla küüdiga Alatskivile saadeti!..

Ebaõnnestumised „Varju” kirjastamisega mõjusid Liivasse pärast teose õndsalik-vaimustuslikku loomispalangu ülimasendavalt. Niikaua kui kohalike kirjastajatega kestsid läbirääkimised, töötas ta siiski esialgu poole inertsiga edasi. Ta korraldab õige ruttu oma luuletused käsikirjaks, et needki eriraamatuna välja anda. Ka koostab ta juttude-kogu „Kümme lugu”, kuhu paigutab viis „Olevikus” ilmunud juttu („Onupojad”, „Pahased naabrid”, „Muldmäe Mats”, „Algupärane mõte”, „Aias”), millele lisab juurde viis uut („Esimesed kirjaniku tundmused”, „Peipsi pääl”, „Saaniga sõitsin ma sahalal”, „Ootajad” ja „Igapäevane lugu”). Need viis juttu olevat Liiv mõne päevaga loonud. See juttude-kogu oma tõhusa sisuga leidis veel selsamal aastal kirjastaja (Schnakenburg Tartus ostis käsikirja Liivalt ära kümne rubla eest), kuna luuletuskogu ei näinud üldse trükimusta. On teateid, et ta selle hooga ka järgneva lühijutu „Käkimäe kägu” käsikirja mustandi olevat valmis kirjutanud. Siitpääle hakkab ta ühtlasi tarvitama oma teoste autorinimena „Johannese” asemel „Juhan”.

Teinud lühikese ajaga küllalt suuri vaimseid pingutusi ja elanud läbi raskeid pettumusi, seejuures kurnanud oma nõrka tervist ebakorrapärase eluviisiga viimse võimaluseni, oli ta juba 1892. aasta detsembrikuuks ilmsesti välja jõudnud oma lõpliku vaimse tasakaalu kaotamiseni. Ennemalt oli ta küll ajuti avaldanud nõdrameelsuse-tunnusmärke, kuid nüüd oli mõõt täis: ta ülespiitsutatud närvid ja haigluseni lõtvunud organism ei pidanud enam vastu. Teadmine, et vabakirjanikuna on tal võimatu elus läbi lüüa, veel vähem oma tulevikku ja perekonnaelu kindlustada, andis tõuget tagant — ja Juhan Liiva tun-

takse siit pääle nõdrameelsena. Detsembrikuu algul haudub ta veel mõtet raamatukauplejana õnne (katsuda, kuid seda kavatsust ei võta ta ise ega keegi teine tõsiselt.

Kõigepäält hakkab Juhan Liiva häirima tagakiusamiskartus. Juba „Varju” kirjutamise ajal märkasid seda ta sõbrad. Kui ta kord õhtul kirjanik K. E. Söödiga üle Toomimäe läks, avaldas ta kartust, et puude ja pöösaste taga teda sandarmid varitsevad. Hiljem võisid seda kartust kinnitada ka teised Tartu tuttavad. Liiva märkmetest, kirjutatud kolm aastat hiljem, loeme: „Tartus Hetzeli uulitsas pr. Escholtz'i majas elades, oli öösi katusel paugutusi kuulda. Majarahvas ei teadnud seletust, mina ka mitte. Hiljem mõistsin, et sinna vist uulitsalt kive visati, vist et maja rahvast minu pärast hirmutada, mind kahtlustada... Õhtutel oli pimedal ajal liialt koerte haukumist selle uulitsa ümbruses kuulda. Mõnikord välja minnes nähti inimesi, minu arust kahtlasel mõttel seisvaid inimesi, ligikonnas olevat, nagu kedagi ootavat.” Koguni seitseteistkümmend aastat hiljem kirjutab Liiv sellest ajast veel: „Kui Toomi ümber õhtuti palju koerahaukumisi oli, kui vargustest kõneldi, kui ma kord kedagi värraval kasukas plangi kõrval pimedikus linnas nägin — mina kartsin. Uskusin korra nagu roomamistki redelil, pööningul kuulvat — kartsin.” See kartusmaania, koerälärm, üldse igasuguste kahtlaste ja närvesöövate häälitsuste kuulmine, oli Liiva häirinud hooti varemgi, siitpääle aga piinas see teda pidevalt.

1892. a. jõuluks sõitis Juhan Liiv Avispääle, kus mõtles veeta kuu aega, ühtlasi kavatsedes kirjanduse alal edasi töötada. Väike-Maarjas ei püsinud ta siiski rohkem kui kaks nädalat ja arvatavasti ei saanud sel ajal ka midagi luua, sest kartusmaania kiusas siingi teda. „Koe-rad hauguvad, kahin pööningul,” kaebab ta.

1893. a. algul tuli Liiv Tartu ja jäi peatuma sõprade — H. Prantsu, O. Brunbergi, hiljem ka Renniti — ühis-korterisse Kivi tänavas, kelle kulu ennast ka toitis. Tal oleks olnud võimalusi saada uuesti teenistust „Sakala” ja „Postimehe” juures, kuid Liivast ei olnud enam kindla teenistuse jaoks asja. Elu kolme-neljakesi ühes kitsas toakeses, kuhu kostis ka õuest igasugust lärmi, ei võinud olla muud kui Liiva vaimuseisukorda ärritav. Veebruari algul viib vend Joosep ta Alatskivile. Võib-olla seitsmest päevast (5. veebruarist) on Juhan Liivalt ka viimne kiri L. Goldingile. Ta kirjutab muu seas: „Kannatus kannatuse pääle — annaks taevas jõudu, et veel kõik lootus ei lõpeks!”

Selle kirjaga ei ütle Liiv ennast L. Goldingist küll täiesti lahti, kuid ei kirjuta talle enam. Mõned märkmed Liiva järelejäänud pabereis lasevad oletada, et tal kavatsus oli mõnikord kirjutada. Siiski kinnitab L. Goldingi õde veel ühe viiesõnalise kirja saatmist, mis oli sõnastatud nii: „Aeg on seda asja lõpetada. Joh. L.”

L. Goldingi elusaatuse kohta olgu märgitud niipalju, et ta Väike-Maarjast juba 1890. a. Tallinnasse teenima läks. 1891. a. esimesel poolel oli ta Peterburis, kus elatas end õmblustööst. Seejärel elas ta Rakveres ja Tallinnas. A. 1905 asus ta uuesti elama Venesse, teenides Peterburis, Moskvas ja Tuula kubermangus ühes ja samas perekonnas saksa keele koduõpetajana. Vene teise revolutsiooni järele, kui härrased põgenesid enamlaste eest, jäi L. Golding endisesse elukohta. Hilisemal aastail ei ole temalt omaksed enam kirju saanud, seega on ta lõplik saatus teadmata.

Saabunud katastroof.

Juhan Liiv on nüüd kodus, kusjuures ta vaimuseisukorras peab võitlust elutahe meeleheitega. Inerts midagi luua pole temas veel raugenud. Veebruarikuu jooksul kirjutas ta „Käkimäe käo” mustandi ümber ja sõitis seejärele vennaga Tartu, kus sai käsikirja ära anda „Postimehele”. Jutt ilmuski „Postimehes” ja samal aastal ka eriraamatuna. Liiv sai selle teose eest kümme rubla honorari.

„Käkimäe kägu” on iseenesest nõrk töö, üldjoontes „Varju” kahvatu ning katkendiline kordamine. Meisterlik on ainult päätegelase — Käkimäe käo — karjapoisipõlve kujutamine. Päätegelase algkujuks on olnud Juhan Liiva isakodust natuke maad eemal asuva Käki talu elurõõmus, alatiselt laulu lõõritav ja pasunat puhuv karjapoiss. Päätegelase elusaatus on muidugi vabalt kombineeritud. „Hullu krahvi” kuju loomisel on Liival nähtavasti silmade ees olnud Maarja-Magdaleena kihelkonnas asuva Saare mõisa eriskummaliste kalduvustega omanik Gotthard krahv Mannteuffel.

Seejärele valmis Juhan Liival pikem jutustus „Nõia tütar”. See on õige tasakaalukas teos ja haarab tõetruult tookordset külaelu. Sisus näidatakse, kuidas ühe külatariga vaeslapseks jäänud tütrele tuleb võidelda ebauskliku külarahvaga, tulles siiski sellest võitlusest võitjana välja ja saades abikaasaks armastatud perepojale. Liiv on siin hästi kujutanud külamiljööd ja loomutruult edasi andnud rahva uskumusi, traditsioone ja kõnelusi. Sündmustik on vabalt komponeeritud ja tegelaste algkujudestki ei teata teisi kui Pläralära Leenut, kohaliku nimega „Kerilaua-Kadrit”.

„Nõia tütre” viimistlemisega oli J. Liiv ennast niivõrd koormanud, et oli sel korral äärmiselt haletsemisväärse seisukorras. Kodused kuulutasid juba varjamatult naabreile, et Juhan on paratamatu nõdrameelne. „Nõia tütre”

sai ta ära anda Tartu kirjastajale Schnakenburgile ja Liivale määrati honorariks viisteist rubla.

Järgnes jälle elamine kodus ja „põgenemine” linna, väga tihti jala. Linnas oli tal pääpeatuskohaks ta sõprade-ajalehemeeste korter Kivi tänavas, kus viibis mõnikord nädalate kaupa. Talle ei andnud kuski rahu kartusmaania. Ikka kujutles ta, et teda jälgitakse. Linnas olles oli tal kahtlus linnavahtide vastu ja ta käis mitu korda abi otsimas politseiülema ja kreisiülema juures, kus teda koheldi muidugi kui nõdrameelset, mida märkas abiotsija ise ka, ja see suurendas aina ta meelehärmi ja tuska. Ka ärritasid teda kõikjal kostvad hääled ja viirastuslikud ilmutused. Kella tiksuminegi võis viia meeleheitele. Vankrirataste kägin ja lume krigin saanijalaste all teed mööda sõites, kirikukellade helin, tänavamüra, koerte haukumine ja iga muu heli või kõla olid ta haiglasele närvikavale väljakannatamatud. Ta nägi igat värvi virvatulukesi vilkumas akende taga, õues, sõidu ajal tee kõrval ja mujal. Teda jälgijaid inimesi nägi ta kõikjal. Need saatsid teda, hiilisid ta kannul, varitsesid akende taga, ronisid pööningule ja piilusid teda läbi lakke puuritud aukude. Ta kuulis, et inimesed aina kõnelesid temast, teda ennast pilgates ja ta teoste kohta halvustavaid märkmeid tehes. Teda itsitavad näod paistsid kõikjal. Ta märkas, et teda ei kohelda enam kui meest, vaid üleoleva ning sunnitud lahkusega, pidades teda ilmselt nõdrameelseks.

Ta vaimne seisukord halveneb järkjärgult. Viimaks sattus ta juba mitut puhku märatsemishoogu, nii et ältvardas oma venna perekonnale, eriti aga perekonnas olevale väikesele lapsele, hädaohtlikuks saada. Kord märatsemispuhul viskas ta ühe oma teose — võib-olla jutustuse „Vastu voolu” — käsikirja leegitsevasse ahju. Sellele järgnes ta luuletuskogu käsikiri, mida vend päästa tah-

tis. Ta tormas siis vennale käsitsi kallale ja ähvardas kogu maja põlema panna. Arvatakse, et ta samal korral ka „Prohvet Maltsveti” käsikirja ära põletas, samuti muud pooleliolevad tööd, kuna ta trükkimata käsikirjadest pole ainustki säilinud enne aastat 1894.

Lõppeks ei jäänud omastel üle teist valikut, kui et määratsev nõdrameelne Tartu närvikliinikusse viia. Vald lubas ravimiskulud enda kanda võtta ja nii oligi Juhan 1894. aasta 8. märtsist alates „Tartu hullumaja vang”, nagu ta ise tähendanud.

Närvikliinikus oli ta ligikaudu sama aasta jaanipäevani. Haigelehe diagnoosilahtris leiame J. Liiva haiguse nimetusena „katatoonia” ja haiguse põhjusena „degeneratsioon”. Haiglas oli ta võrdlemisi rahulik, harva sattudes ka määratsemishoosse. Raskemaid piinu kui haigus tekitas talle teadmine, et ta „hullumajas” viibib. Haiglas pödes ta läbi ägedama järgu oma haigusest, kuid ühtlasi selgus, et haigus on parandamatu. Ei või muidugi kindlaks teha, kas Juhan Liiva pikema-aegne haiglas viibimine oleks ta vaimuseisukorda rohkem tervendanud, kuid vald ruttas ta haiglast väljatoomisega, et kuludesumma ei kasvaks liiga suureks.

Kui Liivale valla küüdimehed järele tulid, lahkus ta haiglast häämeelega, kuid ei tahtnud kuidagi maale sõita, päälegi nii häbistaval viisil — valla küüdiga, kuna ta maale toimetajail olid igaks juhuks ka käeraud kaasa võetud. Väikese rüseelemise järele tänaval saadi ta siiski vankrile ja vastik teekond Alatskivile algas. Teel luges ta meelepaha lahutuseks oma äsja trükist ilmunud „Varju”. Oja talu õues lasti õnnetu „vang” vabaks, kus teda vastu võtsid hirmunud ja ahastavate nägudega koduiniimesed, nende hulgas ka seitsmekümne-aastased vanemad.

Kadunud ja jälleleitud Liiv.

Järgneb Juhan Liiva eluloost tume päätükk, mille lehekülgi täita on raske, sest puuduvad vähegi korrapärase-
mad andmed. Kõik, mis sellest elujärgust on säilinud, on
juhuslik, ebatäpne, enamasti suulistele kuuldustele tuge-
nev. Järgneb lõik Liiva elust, mil teda eesti avalik elu ei
tundnud. Sellele oli ta niihästi kui surnud, ja tõelikult
peetigi teda surnuks. Ainult kodutalu ja sugulaste ringi-
des teati, et Juhan Liiv elab ja liigub parandamatu nõdra-
meelsena, maainimeste lihtsameelses väljenduses „hullu-
na” ringi. See elujärk haarab enesesse aastad 1894—1902.

Sellest elujärgust on kõigepäält teada, et Liiv elas Oja
talus ühtejärge ligikaudu kaks aastat, kuni 1896. a. suve-
ni. Kuuldavasti aastast 1895 arvati ta vallavaeste nimis-
tusse ja määrati vanematele tema ülalpidamiseks kaks-
kümmend viis rubla aastas. Hiljem sai ta vallalt viis rub-
la kuus. Kõige enne oli aga vallal kavatsus paigutada teda
vaestekülla Kitselinna — samasse Kitselinna, mida ta oli
kujutanud oma „Varjus” Kukulinna nime all ja kuhu ta
oli paigutanud nõdrameelseks jäänud päätegelase Villu.
Milline kuri pilge saatuselt!

Valla abiraha saamine mõjus Liivasse äärmiselt ma-
sendavalt. Mitut puhku mainib ta seda oma nõdrameel-
suse-ajajärgu märkmetes. Näit. märgib ta ühes visandis,
mis kirjutatud köögis, tooli pääl, et teised magada saak-
sid: „Mul on kole hirm elusalt maetud saada, nõdra-
meelse pensionist elama hakata, elusalt, lah-
tiste silmadega iseene se matmist vaadata...”

Mis ta isakodus tegi, pole täpselt teada. Teda on näh-
tud sel ajal karja hoidmas — palja jalu, räbalais, vana
kaabulott pääs. Vahel elanud pööningul, et oleks vaiksem,

samuti, et varjata ennast politseinike eest, keda ta arvas ennast jälgivat.

Alates 1896. a. suvest elas ta vaheldumisi sugulaste juures Kavastu Pujanil, Luunja Kurel, Kavastu-Koosa külas Plakso-Madise talus, vahete-vahel ka kodus Oja talus. Enamasti tegi ta oma asukohtades seda, mida ta just parajasti tahtis: oli seltsiks karjastele, aitas teha põlluvõi koduseid töid, kuid sageli viibis ka üksi metsas ja tuli koju ainult sööma ja magama. Nii ootamatult kui ta valis endale uue elukoha, lahkus ta ka siit. Kõige kauemini ja tihedamini viibis ta neis kohtades, kus teda koheldi kui täie aruga inimest ja peeti teiste sarnaseks. Sääraseks kohaks osutus kõige rohkem Plakso-Madise talu Kavastu-Koosal. Kui teda tõsiselt pahandati, sattus ta märatsemishoogu, mispuhul ta enamasti sellest kohast lahkus. Näit. kord Pujanilt lahkudes raius ta oma uued saapad ja riided kirvega väikesteks tükkideks.

Sel süngel eluperioodil on ta siiski hooti õige intensiivselt produtseerinud, päämiselt luuletusi kirjutades. Näit. on 1896. a-st säilinud rida tähelepanuväärseid laule. Sel aastal Pujanil olles on ta igal pool kaasas kandnud käsikirjapakki, hiljem on ta säälele rahvale rääkinud, et olevat selle ära põletanud. 1900. a. suvel Pujanil olles on ta tõlkinud „Varju” saksa keelde; seegi käsikiri on hävinud.

1902. aastal on J. Liiv jälle Oja talus. Sel aastal suri ta ema (isa suri juba 1897. a.) ja vend põdes kopsupõletikku. Ahastades on joosnud kord J. Liiv viieteistkümnepalja versta taha arsti juurde, palja jalu, lühike kasukas särki pääl, „rohkem kui kaltsakas riiete järgi”.

Sama aasta suvel avastas uuesti Juhan Liiva olemasolu närvihaigete arst dr. J. Luiga. Ta käis maad mööda

ringi, kogudes andmeid vaimuhaigete kohta oma väitekirja jaoks. Nii sattus ta ka Oja tallu. Ta kohtas aias Juhan Liiva, kes üllatas teda oma välimusega. Pikk ja kõhetu, metsik, rinnuni ulatuv habe, seljas hall saterkuub, jalas lagununud saapad, kust varbad välja vahtisid, trükipaberisse keeratud vilka suus, laual pakk kõige odavamast mahorkatubakat, pahur, tüütunud vaade — säärane oli esimene pilt Juhan Liivast. Sattunud kõnelusse temaga, jõudis dr. Luiga otsusele, et kõik polnud Juhan Liivas veel kadunud. Ta vahetas arukalt mõtteid välisilmast, poliitikast ja kirjandusest ja üllatas Luigat mõne ülitabava ja mõtteka aforismiga.

Jõudnud tagasi Tartu, rääkis Luiga oma avastusest Tartu avaliku elu tegelastele, muuseas ka „Postimehe” toimetajale Jaan Tõnissonile, kes varsti pärast seda avaldas oma lehes kirjutuse, milles märkis, et Juhan Liiv on ikka elavate kirjas, ja andis mõista, et õnnetu kirjanik vajab hädasti abi. Samas „Postimehe” numbris ilmus ka noorkirjaniku G. Suitsu tähelepanuvääriv luuletus „Käkimäe kägu”, kus on hästi tabatud J. Liiva traagikat.

Tagajärjeks oli see, et Liiva hakati jälle tähele panema ja ta hakkas liikuma väljaspool kodulähedaste sugulaste ringkonda. Küll elas ta veel ligi aasta Plaksõ Madisel, siis aga käis ta juba Väike-Maarjas venna pool, elas Tartus ajakirjanik H. Prantsu juures ja lõppeks viis teda „Uue Aja” toimetaja M. Neumann Tallinna. Viimane oli kavatsenud välja anda Juhan Liiva varem ilmunud juttude ja luuletuste kogu ja tahtis selle koostamise ja honorari üle läbi rääkida autoriga. J. Liiv ei tahtnud sellest väljaandmisest esialgu kuuldagi, niisamuti ei tahtnud ta vastu võtta mingisugust honorari. Pika puiklemise pääle ta siiski nõustus ja

honorarisummaks määrati sada rubla. Hiljem vaevas siiski Liiva südant arvamine, et ta oli teinud „autu” kauba ja müünud nii kallilt oma „puru”. Juhan Liiva „Kirjatööde kogu” Jakob Liiva eessõnaga ilmus a. 1904. Teinud paar ebaõnnestunud katsed, kirjutada ka midagi uut „Uuele Ajale”, siirdus ta jälle Tartu. Siin elas ta lühikest aega „Eestimaa” võõrastemajas, käis siis jälle Tallinnas ja Väike-Maarjas venna pool ja elas seejärel mõnda aega Tartus Pistrikkude perekonnas. Sest ajast on mõni J. Liiva luuletus pääsenud ka jälle trükki. Ühtlasi pöörasid Juhan Liivale tähelepanu noorkirjanikud Noor-Eesti rühmast. Nad palusid, et J. Liiv hakkaks ka nende albumi „Noor-Eesti” kaastööliseks. Vastuseks sellele palvele kirjutaski J. Liiv oma populaarseks saanud luuletuse „Mind ärge austage”.

Tookordsete avaliku elu tegelaste ühisel hoolitsusel peeti kõige paremaks paigutada Juhan Liiv uuesti Tartu närvihaigete kliinikusse. Ta nõustuski sellega, kuigi teda häiris sõna „hullumaja”. Seekord polnud ta ometi välisilmast isoleeritud haige, vaid ta võis ka käia linnas, kui tahtis. Ta võttis osa seltskondlikust elust, käis teatrietendustel ja kontsertidel, külastas tuttavaid, jälgis elu ja liikumist, tegi koguni juhuslikku kaastööd „Postimehele”. Sel ajal on ta ka viljakalt produtseerinud vabaloomingu alal. Suure osa ta häist ajalauludest ja aforismest, samuti vaimukad ja mõttetihedad proosaluuletused, mis hiljem (a. 1909) ilmusid kogus „Elu sügavusest”, on kirjutatud just ta närvikliinikus elamise ajal. Siin elas ta ligi poolteist aastat, s. o. 1906. a. suveni. Siis muutus äkki see lühike heledam ajajärk J. Liiva elus. Siit päale saab ta jälle rahutu rändur ja haiglaste kujutlustega nõdra-meelne.

Elu viimne vaatus.

Kui J. Liiva nõdrameelsus oma algusperioodil avaldus kõige reljeefsemalt tagakiusamis- ja jälgimismaanias, siis siitpääle sugeneb juurde teine silmapaistev nähe — suurusmaania. Pole võimatu, et selleks andis mõnel määral põhjust tõik, et teda vahepeäl eesti haritlaste poolt erakordselt oli hellitatud ja ta vaimuavaldusi ülehinnatud. Igatahes peab ta ennast oma ülejäänud eluaastatel kord Ado Grenzsteini, kord Leo Tolstoi pojaks, kord Aleksander II ja Lydia Koidula, kord Aleksander III, kord Stanislaus Poniatovski ja Katarina II järeltulijaks, nimetades ennast vahel Johannes Konstantinovitš Poniatovskiks, vahel Paul Aleksandrovitš Romanoviks. Igal juhul räägib ta, et on Poola trooni seaduslik pärija, keda suure igatsusega Poolasse oodatakse; ajuti vilksatab ka arvamise, et Rumeenia troon on tema päralt.

Ühtlasi viib ta oma elu ülesande seosesse eesti rahva saatusega, nimetades ennast mitmel korral „rahva pandiks”. Ta vaevleb kartuses, et eesti rahvas võib hävineda, kuid samas pääseb esile kindel veene, et eesti rahvast ootab suur tulevik. Asjata ei kinnita ta oma luuletuses messianistlikult: „Ükskord, kui terve mõte, ükskord on Eesti riik!” Nii on tal südamel kahe rahva, eesti ja poola rahva saatus. Miks just poola rahvas ja poola riik domineeris eesti rahva ja riigi kõrval, see on seni seletamata. Oma suurte ülesannete täideviimise kavatsused hõljuvad ta ajus kuni elulõpuni ja ühenduses sellega ei lakka ta suurusmaania.

J. Liiva elujärk aastast 1906 kuni oma surmaastani 1913 on küllalt vaheldusrikas, ühtlasi rõõmutu ja kaastundmust äratav. Ta elab väga mitmel pool, tuleb oma ajutistesse asukohtadesse ette teatamata ja läheb säält

niisamuti ära, võtab ette pikemaid ja lühemaid rännakuid ja matku, murrab vahel füüsilist tööd teha, kuid elab ka jõude. Vaimne looming neist aastaist on aga õige kasinaulatusealine ja surmaeelseil aastail polegi seda.

Aastast 1906—1908 elab ta päämiselt oma venna pool Oja talus, õiendades kõige juhuslikumaid toiminguid. Ta on oma käitumiselt üliõrn, ei taha korralikke riideid ega muud ainelist toetust vastu võtta, kuna ta neid millegagi ei suutvat tasa teenida, kartes ühtlasi, et abiandmine tuleb vallalt. Nii käib ta enamasti rübaldunud riideis ja palja jalu, ainult kõige hädalisemal korral vastu võttes raha või mõne riidehilbu. Vahepääl teeb ta pikki jalarännakuid Tartu ja paaril korral Väike-Maarjasse Jakob Liiva poole, kes pidas seekord kohalikus alevikus raamatupoodi ja teemaja. Et ta aga ennast siin sündmatult ülal peab ja teemaja külastajaid oma välimusega ja käitumisega häirib, samuti koguni venda tappa ähvardab, ei sallita teda meelsasti ja viimasel seitsmel aastal polegi tal Jakob Liivaga mingit ühendust olnud.

Kevadel 1908 lahkub J. Liiv jäädavalt Oja talust. Ainult harva viibis ta veel siin lühemat aega poolkülalisesena. 1908. a. süve elutseb ta Ojalt paari versta kaugusel olevas Koplil talus oma koolivenna Friedrich Kärneri pool, valides elamiskohaks kuivatusrehe viljahoiumi. Ta produtseerib hoogsasti, kuid enamasti katkendilisi artikleid, harva sekka ka luuletusi. Ta ei tahtnud siingi paremaid riideid ega raha vastu võtta. Vahel tegi ta talutööd selles teadmises, et mitte päriselt armuleivasööjana elada. Vahel käis ka jala Tartus. Sügise saabudes lahkub ta aga äkki pahandunult Koplilt, kuna ta kuulda oli saanud, et F. Kärner vallalt siiski abiraha tema ülalpidamiseks oli vastu võtnud.

Seejärele jäi Liiv mõneks ajaks püsima Plakso-Madise tallu Kavastu-Koosale. 1909. a. elab ta ajuti Tartus, kus kunstnik N. Triik temast portree maalib. Samal aastal ilmub Noor-Eesti kirjastusel iluväljaanne Liiva luuletustest ja K. E. Söödi kirjastusel laastude-kogu „Elu sügavusest”. Nende eest saadud honorar kergendab ta majanduslikku olukorda. Ühtlasi pannakse A. Kitzbergi algatusel toime avalik korjandus J. Liiva hääks, mis aga Liiva enesetunnet rängasti haavab. Ta käib nüüd Tartu ja Plakso-Madise vahet, peatudes siin ja sääl lühikest aega.

1910. a. jaanuari lõpust ligikaudu jaanipäevani elas J. Liiv Laiuse kirikumõisas tookordse Laiuse õpetaja ja praeguse ülikooli rektori J. Kõpu perekonnas, kus teda väga hästi ja arusaamisega koheldi. Siin on ta edukalt luuletanud ja artikleid kirjutanud. Ligi paarkümmend luuletust ja mõned muudki kirjutused sellest ajast on leidnud avaldamist ajalehis, eeskätt „Postimehes”. Aga jälle sunnib Liiva lahkuma Laiuselt see teadmine, et ta on häädele inimestele koormaks ja sööb armuleiba. Hiljem on ta ainult juhuslikult peatunud Laiusel. Seejärele elab ta ligi pool aastat Tartus oma vana tuttava, endise kooliõpetaja Elias Koogi juures, kellele Juhan Liiva hooldajad maksid ülalpidamistasu. Ajuti käis küll Liiv siit ära ja elas võõrastemajas. Ta vaimne tasakaal sel ajal oli õige kõikuv: kord oli ta häätujuuline, siis jälle pahur ja murtud.

Ootamatult ilmus ta 1910. a. sügisel jälle Plakso-Madisele, kus püsis paar kuud, tehes talutööd, valvates kodu järele, kui muu rahvas ära oli, kaubeldes ka poes, mida pidas peremees. Vahepeäl oli ta lühemat aega Tartus, Oja talus, Laiusel ja jäi siis 1911. a. kevadeni Plakso-Madisele. Seejärele viibis ta Tallinnas „Virulase” toime-

tusliikme P. Grünfeldti pool, kellele pakkus Rumeenia kuninga krooni (varem oli ta loovutanud selle kirjanik K. E. Söödile). Ise aga pretendeeris ta ikka Poola troonile. Umbes maikuu keskel ilmus ta Rapla kirikumõisa, õpetaja Joosep Liiva poole, kus veetis umbes kuu aega. Siin oli ta vaimuseisukord jälle mingi kriisi-staadiumis. Ta oli äärmiselt masendunud ja haiglane. Alatihti kõneles ta raha vajadusest Varssavi sõiduks, et ometi kord rahuldada poola rahva soovi, tulla Poola riigi valitsejaks. Siis äkki, kui õpetaja Liiva polnud kodus, lahkus ta Raplast, elas mõnda aega Tallinnas ja Tallinna lähedal olevas M. Neumanni talus Pääskülas. Et ta siin kardetavaks ähvardas saada (kavatses lapsed maha tappa ja kaevu soolata), siis meelitati ta säält ära ja majutati teda Tallinnas M. Neumanni, P. Grünfeldti jt. pool, katsuti paigutada ka tagasi Rapla, kuid see katse ebaõnnestus.

Olgu vahepalaks jutustatud üks meeltliigutav seik J. Liiva Tallinnas viibimise ajast. Kord seisnud Liiv ehitusel olevate „Estonia” teatrimaja müüride juures. Teatavasti nõudis selle hoone ehitamine eesti seltskonnalt suuri ainelisi pingutusi. Liiv oli teadlik sellest. Ta seisnud tükk aega ehitustööd vaadeldes, langenud siis põlvili ja ütelnud: „Kallis kodumaa! Anna andeks, et ma vaene olen ja sulle midagi suurt ei või templi ehitamiseks annetada, aga ma annan, mis mul on.” Siis võtnud ta seljast riided ja ladunud need ehituskivide pääle. Linnavalda sundinud need muidugi uuesti selga panema.

Sama aasta sügiskuudel on Liiv jälle Tartus ja maal. Ühtlasi teeb ta tegelikke katseid minna Poolasse. Kord on ta sõitnud koguni kuni Valgani. Valgas on ta rongilt väljunud, et uusi kalosse osta. Kuid et kalosside raha

tuli võtta sõidurahast, siis ei suutnud ta enam Varssavi sõidupiletit lunastada ja pidi tagasi pöörduma Tartu.

Pärast seda jäi tal kuni elu lõpuni peatuskohaks Plakso-Madise talu Kavastu-Koosal. 1911. a. sügisel kaivatseti teda toimetada Rapla, kuid ta ei nõustunud sellega. Niisamuti ei tulnud Stakelni vaimuhaigete-ravilasse saatmisest midagi välja. 1912. a. kestel tegi J. Liiv mitmeid rännakuid Plakso-Madiselt väljapoole. Tartu käigud olid tavalised, enamasti jala. Kord alanud ta jalateekonda Peterburi, keisripilt nagu passiks kaasas. Kuid Virumaa piirides tüdinud ta matkamisest, rebinud keisripildi tükkideks, visanud need kaerapõldu, hüüdes: „Söö, kurat, kaeru!”, ja pöördunud siis koju tagasi. Ka teinud ta katsed sõita raudteel „jänesena” Varssavi, kuid konduktorid visanud ta juba Tartu — Valga vahel rongist välja. Öö katsunud ta veeta soos heinakuhjas. Võib-olla külmetas ta ennast siin 10 — 15-kraadilise külmaga. Iga tahe, tulnud tagasi Koosale, hakkas ta rängasti kõhima, mis enam ei lakanud, kuni muutus surmatoojaks tiisikuks. Ei ole muidugi võimata, et ta külmetas end mujalgi, sest ta ei hoolinud üldse kuigi palju soojest riideist. Oli tavaline nähtus, et Liiv jalutas pakase ja tuisu käes pihtkasukas, hõlmad lahti, rind paljas. Tartu teed käis ta talvelgi vahel ainult kuueväel. Kui temalt imetlevalt küsiti, miks ta tuisu ja tormiga niiviisi käib, vastas ta: „Tuisk on nii hää!” Kooskõlas tema vastusega on ta laulgi:

Need lumelained väljal,
nad on nii armsad, hääd.
Kui süda on tusas ja palav,
nad jahutavad pääd.

Ja põhjatuul on lahe,
nii lähedaks läheb pää.
Jah, isegi surm on nüüd mahe
ja isegi hukatus hää.

Üldse näis teda veetlevat lumi. Nii sõnas ta kord oma surmahaiguse ajal: „Oh kui hää oleks nii pehmesse padjasse heita ja siis surra! Surra? Jah surra ilusasti, tassa, pühalikult lumesaju käes.”

Oma surmahaiguse eel ja ajal lahendasid ta mõtted ikka veel rahvaste saatust. Ta arutles kodumaad haara- vaid küsimusi, ennustas prohvetlikult suurt Euroopa sõda ja kahetses Poolamaad, kes ka seetõttu peab palju kannatama.

Oma elulõpu poolegi katsus ta talurahvast aidata nende tois, kuid ei jõudnud, väsis varsti iga katse puhul. Viimati ei saanud ta enam voodist välja ega jõudnud raamatutki käes hoida. Kirjutamisest ja luuletamisest ta loobunud juba paar aastat enne oma surma. Ta armastas lamada üksi temale määratud toas. Paar päeva enne surma laskis ta siiski voodi viia üldisesse peretuppa, et kuulda teiste inimeste kõnelusi ja näha nende askeldusi.

Suri ta ometi omas toas. Oli suursügis, november. Väljas sadas lund. Innukalt vaatas ta lumehelvete hõljumist. Siis tundis ta jahedust. Laskis ahju küdema pan- na ja tahtis lõuka juurde ennast soojendada minna. Kui teda selles taheti aidata, suri ta aitajate käte vahel. Tema surmapäev oli 18. (1. dets.) novembril 1913. a.

Maeti Juhan Liiv Alatskivi kalmistule sugulaste ja tuttavate saatel. 1924. a. suvel püstitati ta hauale Tartu „Teguri” vabriku juhatuse ja tööliskonna poolt malmist hauasammas, mille üht külge ilustab J. Liiva bareljeef ja teisel küljel on tema enda luuletatud laul:

Kui tume veel kauaks ka sinu maa
ja raske su koorem kanda,
kui enam ei jõuaks, ei jõuaks sa
su soovide siniranda, —

täht süttib ehk taevas su üle veel,
lill tärkab su haua pinnast

Eesti Rahvuslikud Suurmehed

Elulooline kirjastik noorsoole.

Ilmub sarjadena, igas sarjas 6 elulugu - vihikut à 48-64 lk. Sarja hind broš. kr. 2.50, pappköites kr. 2.70, linases köites kr. 2.85. Üksikvihik 50 senti.

II sari.

Nr. 7. Aug. Hanko: **LEITN. JULIUS KUPERJANOV.**

Partisaanide löögivaimu kehastaja.

J. Kuperjanov oma otse hulljulgete vägitegudega ja suure organiseerimisvõimega on oma nime vist küll kõige hiilgavamate tähtedega kirjutanud meie Vabadussõja ajalukku. Aug. Hanko, omaaegse kaitseministri esituses muutub ta meile taas elavaks ja vaimustavaks eeskujuks sangarlikkusest ja eneseohverdamisest.

Nr. 8. Joh. Kaup: **KAPTEN ANTON IRV.**

Soomusrongide löögivaimu kehastaja.

A. Irve otse legendaarne tõus allohvitserist divisjoniülema kohustetäitjaks, tema vaprad vägiteod Maaailma- ja Vabadussõjas tõusevad selles vilunud ajakirjaniku noorsookohases esituses elavalt silmade ette. Koos eelmisega nad moodustavad põneva ülevaate meie ajaloo saatuslikumast ajastust – vaenlase sissetungimisest kuni Tartu ja Lõuna-Eesti vabastamiseni Eesti vägede poolt.

Nr. 9. Fr. Toomus: **AUGUST KITZBERG.**

Eesti algupärase draama looja.

Mida eesti kirjandusele E. Vilde oli romaani alal, seda oli A. Kitzberg näitekirjanduses. Tema elulugu on idülliline pilt väsimatust töömehest ja lahkest inimsõbrast, kes oma teoste ja oma isikuga on leidnud tee paljude südamesse.

Nr. 10. A. Loring: **MATTIAS JOHANN EISEN.**

Kirjamees ja rahvaluulekoguja.

Eesti produktiivsemaid kirjamehi, maailma suurimaid rahvaluulekogujaid, uueaegse karskusliikumise rajajaid Eestis, populaarseid seltskonnategelasi – nii mäletavad M. J. Eiseni patriarkaalset kuju veel paljud ja nüüsgusena annab ka tema elukäigu innukas uurija A. Loring meile temast huvitava pildi.

Nr. 11. Nigol Andresen: **MIHKEL MARTNA.**

Eesti sotsialistliku liikumise isa.

M. Martna polnud mitte ainult Eesti sotsialistliku liikumise vanemaid ja populaarsemaid juhte, vaid ka teeneterikas riigimees meie iseseisvusvõitluse algpäevilt. Tema aus ja sirgejooneline isik on leidnud hindamist niihästi maailmavaatelistel sõprade kui ka vastaste poolt. Pilt, mille maalib temast üks tema parimaid tundjaid ja võitluskaaslasi, N. Andresen, on inimlikult lähedane ja tõetruu.

Nr. 12. M. Pukits: **JOHANN KÖLER.**

Eestluse eelpost Peterburis.

J. Köler oli neid väheseid eestlasi, kes võrsudes kehvast talutarest tõusis omal jõul tunnustatud kunstnikuks ja raius enesele tee keisrikotta ning Venemaa päälinna kõrgemasse seltskonda, jäädes seejuures alati ustavaks eesti rahvuslaseks. Tema elulooga kerkib meie silmade ette rida pilte ärkamisaja rahvuslikest võitlustest.

Eesti Rahvuslikud Suurmehed

Elulooline kirjastik noorsoole.

Ilmub sarjadena, igas sarjas 6 elulugu - vihikut à 48—64 lhk. Sarja hind broš. 2.50 linases köites 2.85. Üksikvihik 50 snt.

III sari.

Nr. 13. Karl Mihkla: **LYDIA KOIDULA.**

Rahvusliku ärkamisaja suurlüürik.

L. Koidula dramaatiline, tähelennuline elukäik on annud tänuväärt materjali paljudele elulookirjutajatele. Tuntud kirjandusloolase K. Mihkla teos väärib tähelepanu eriti just nüüd, kus L. Koidula 50-a. sünnipäeva puhul üle maa korraldatakse L. Koidula õhtuid.

Nr. 14. J. Pert: **AMANDUS ADAMSON.**

Eesti mineviku suurkujur.

A. Adamson oli üks neid, kes juba aastakümnete eest eesti kunsti viis euroopalisele tasemele ja kellele Venemaal usaldati kõige suuremaid riiklikke tellimusi. Tema tõus oribunud meremehepojast kunsti tippudele mõõdub me silmade eest kui põnev film.

Nr. 15. Kusta Raud: **JUHAN LIIV.**

Eesti traagilisim kirjanik.

J. Liiva traagiline saatus on juba ammu köitnud noorte tähelepanu, tema õrnpeene luule aga kuulub meie lüürika parimate saavutiste hulka. Tuntud koolikirjanik annab selles vihuses põgusa, noortele jõukohase ülevaate selle erakordse isiksuse kujunemisest.

Nr. 16. Joh. Kaup: **MIHKEL VESKE.**

Keeleteaduse pioneer ja isamaalsuse raudne tulehoidja.

Dr. M. Veske oli väheseid eestlasi, kes juba mõõdunud sajandi teisel poolel äärmiselt suurte raskustega võideldes tõusis ülikooliprofessori kõrgele ametikohale. Ta julge, mehine esinemisviis on selles vihuses kaasakiskuva värskusega edasi antud.

Nr. 17. Jaan Roos: **JAKOB HURT.**

Eesti vanavara kuningas.

J. Hurta on vaadeldud mitmelt seisukohalt ja selle järele ka mitmeti hinnatud. J. Roos püüab teda näidata ta elutöö väärtuslikumast küljest — maailma suurima rahvaluule kogujana, laskumata liigsesse idealiseerimisse. Meie ärkamisaja mõistmisele aitab see teos palju kaasa.

Nr. 18. A. Aret (Kallits): **PEETER PÕLD.**

Eesti hariduse teenäitaja.

P. Põllu, meie esimese haridusministri, Tartu ülikooli pedagoogika professori õilis kuhu on tõesti väärt, et seda ikka uuesti pealekasvava noorsoo silmade ette manada. P. Põldu pole vaja kunstlikult idealiseerida — kogu tema elu oli paleuslik tervik.

IV sari ettevalmistusel.